

ТРИХОТОМИЯ

**или учение за трисъставността на човека
и други слова**

Светител Теофан Затворник

ТРИХОТОМИЯ: или учение за трисъставността на човека и други слова

Светител Теофан Затворник

Издава се с благословието на славянобългарския манастир "Св. Вмчк Георги Зограф", Света Гора, Атон.

ТРИСЪСТАВНОСТ НА ЧОВЕКА	1
ТЕЛЕСЕН ЖИВОТ	2
ДУШЕВЕН ЖИВОТ	4
1. Мислителна страна	4
2. Желателна страна	5
3. Чувствена страна	7
ДУХОВЕН ЖИВОТ	9
1. Страх Божий	9
2. Съвест	9
3. Жажда за Бога	9
СТРАСТИТЕ И БОРБАТА С ТЯХ	11
ОБЩА СХЕМА И СТРАТЕГИЯ НА БОРБАТА СЪС СТРАСТИТЕ	12
1. Що е грях и що е страст	12
2. Откъде произлизат страстите и защо са незабележими	12
3. Къде в нас се намират страстите и какви са те	13
3.1. В тялото:	13
3.2. В душата:	13
4. Как се развиват страстите	14
5. Защо е необходима борба със страстите	15
6. Изкушения. Видове изкушения	15
7. Защо ни е необходима благодатна помощ	16
8. Правила преди началото на войната	17
Определи нови порядки	17
Постави двама бдителни стражи - трезвение и бдение	17
9. Правила по време на война	18
От какво да започнеш войната: с лошите дела или с помислите	18
В началото е по-добре да отстъпиш	18
Раздели себе си на себе си и на враг	18
Издигни противоположни убеждения и противоположни чувства	19
Призови Господа в молитва	19
Бий врага с името на Господа	19
Допълни мислената борба с деятелна	19
Намери главната страст и се бори с нея мислено и деятелно	20
Последна степен на борбата	20
Кога е краят на войната	20
10. Правила след войната	20
Сега ще ти посоча и две-три малки предпазни средства	21
11. Основни закономерности при водене на войната	21
Без пост и подвизи не ще победиш страстите	21
Същност на вътрешната борба	22
12. Отговори на бъдещи недоумение въпроси	22
ПРИРОДОНАУЧНИ АНАЛОГИИ НА МОЛИТВЕНОТО СЪСТОЯНИЕ	29
АНАЛОГИИ ОТ ФИЗИКАТА И ХИМИЯТА	30
Благодатта - искра, раздухвана от църковността и молитвата, докато стане пламък	30
Да се молим и да проявяваме низходителност към страстите е все едно да запалваме дърва и след това да ги заливаме с вода	30
Молитва с помисли е като свещ на вятър - няма да гори	31
Действието на благодатта в нас е подобно на благороден метал в медна сплав	31
Покаянието на душата е подобно на топене на метал	31
Без дълбоко покаяние сърцето си остава нечисто, като непретопена руда	32
Тайнствата са необходими за разкаялия се, както закаляването за размекнатия метал	32
Божие наказания и скърбите са подобни на закаляване на метал	32
АНАЛОГИИ ОТ ХИДРОДИНАМИКАТА	34
АНАЛОГИИ ОТ ОПТИКАТА	35

АНАЛОГИИ, СВЪРЗАНИ С ЕЛЕКТРИЧЕСТВОТО	37
АНАЛОГИИ ОТ БИОЛОГИЯТА	39
АНАЛОГИИ ОТ ПСИХОЛОГИЯТА	40
.....	41

ТРИСЪСТАВНОСТ НА ЧОВЕКА

ТЕЛЕСЕН ЖИВОТ

Три страни на човешкия живот. Първа страна: телесен живот, органи и потребности на телесния живот; нормална и излишна загриженост за тялото

Тялото ни се състои от различни органи, всеки от които изпълнява своя функция, изключително необходима за телесния живот. Има три главни органа¹:

1) стомах, бял дроб, сърце, артерии и вени, лимфни и множество други съдове, съдчета и жлези, служещи за различни секрети от кръв и сокове на тялото; функцията на всички тях е хранене на тялото или плътотворение;

2) система от мускули и кости, чиято функция е движение вътре и навън;

3) система от нерви, центърът на които са главата, гръбначният мозък и системата от ганглии - някъде под коремната и гръдната преграда, а разклоненията ѝ са разпространени по цялото тяло; функцията ѝ е сетивност. Когато тези органи функционират нормално, тялото е здраво и животът е извън опасност; а когато този ред се нарушава, тялото се разболява и животът е в опасност.

Всяка функция има своя необходимост, която напомня на човека за себе си, изисквайки да бъде задоволена. Потребностите на стомашната или хранителната и плътотворна част са храна, вода, въздух, сън; необходимостта на мускулно-костната част е да се напрягат мускулите, която всеки чувства, щом се заседи дълго, и необходимостта от движение, караща човека да ходи, да се разхожда, да работи нещо; необходимостта на нервната част е приятно дразнене на нервите на цялото тяло, като умереност на топлината и студа и други подобни и особено - приятно дразнене на петте ни сетива, чрез които нервната система е излязла навън за контакт с външния свят.

Всичко това, както виждате, е телесно. Какво общо има душата с всичко това? Тъй като тя поради най-тясното си съчетаване с тялото го е приела в своята личност, то счита за свои и всички телесни потребности. Затова казваме: "Искам да ям, да пия, да спя, искам да ходя, да се разхождам, да работя, искам да видя различни цветове, да чуя различни гласове, да помириша различни аромати", и така нататък. След като е възприела всички телесни потребности за свои, душата счита за своя работа и задоволяването им и се грижи за храна, вода, сън, облекло, подслон и за всичко останало, като по всякакъв начин желае да постигне това на тялото да му бъде осигурен покой и то да не я безпокои с досадните си изисквания. Това отношение на душата към тялото, към което тя се придържа, без да се е учила на него, а от само себе си, по някаква вътрешна принуда се проявява в нея като своеобразен инстинкт - любов към живота, любов към тялото, желание да осигурява покой на тялото и да доставя всичко необходимо за това.

Съвкупността от всичко това формира телесната страна на човешкия живот. Но не всичко тук е еднакво телесно или плътско и чувствено. Безусловно плътска е само хранителната част, но и тя се облагородява чрез приспособяване на нейното задоволяване към същинските душевни потребности и цели. А органите на движението и сетивата служат повече на нуждите на душата, отколкото на тялото. А един орган, стоящ сякаш извън системата на останалите органи, а именно - органът на словото, е изключително орган на душата, определен да служи само на нея.

Телесен, плътски, чувствен - неодобрим в нравствено отношение - *живот* е този, когато човек, увличайки се крайно от любовта към живота и любовта към тялото, поставя за своя главна цел и грижа покоя на тялото или всестранното задоволяване само на телесните потребности при забравяне за душата, а да не говорим за духа. При това всяка телесна необходимост, естествено проста, се размножава на множество придобити потребности чрез навика и пристрастието към различни начини за нейното задоволяване. Вземете храната или водата, или облеклото. На пръв поглед има ли нещо по-просто от това?

¹В словото на св. Теофан под понятието "орган" се разбира група от органи (в медицинския смисъл на думата), обединени от обща функция. По този начин човешкото тяло е съставено от три главни органа с три основни функции: плътотворене (хранене), движение и сетивност.

А междувременно колко постоянни потребности има: “Ако щеш умри, но дай!” От това виждаме, че някои нямат свободна минута, тичайки след нужното за задоволяването им, при все че десетки други лица са заети за тях със същото. Душата и духът при такива неизбежно гладуват, ако още не са съвсем заглушени, забравени и потопени в чувственост.

ДУШЕВЕН ЖИВОТ

1. Мислителна страна

Втора страна на човешкия живот - душевен живот - и трите му главни части. Първа част: мислителна страна с нейните видове. Знание и наука. Нормални дейности на разсъдъка и празноблуждаене на мислите

Влизали сте вътре; да влезем отново. Вижте какво множество и разнообразие от действия и движения има тук! Ту едно, ту друго, ту влиза, ту излиза, ту се приема, ту се отхвърля, възниква и се променя. Защото душата е винаги подвижна и не е в състояние да стои на едно място. Ако почнем да гледаме в душата общо, няма да разберем нищо - трябва да разпределим действията ѝ по видове и след това да разгледаме всеки вид поотделно. Но хората отдавна вече са се вгледали и са разпределили всички действия на душата в три разреда - на мислите, на желанията и на чувствата, като са нарекли всеки от тях отделна страна на душата - мислителна, желателна и чувстваща. Да вземем тази класификация и да почнем да разглеждаме всяка страна.

Мислителна страна. Ако в нас съществува бъркотия, то тя има най-голям простор в мислите, а желанията и чувствата са в хаотично движение вече под действие на мислите. Но в областта на мислите не всичко е безпорядъчно движение; в нея има редица сериозни занимания. Те всъщност представляват душевният живот от страна на мислите. Тези занимания са:

1. Щом забележите нещо във външната среда посредством сетивата си или сте изслушали разказ на други хора за това, което те са забелязали със сетивата си, веднага въображението ви си представя всичко това и паметта го запомня; и нищо не може да влезе в душата без участието на въображението и паметта. След това и последващата мисловна дейност се основава на въображението и паметта. Не можеш да си представиш, нито ще почнеш да мислиш за това, което паметта не е съхранила. Случва се мисли да се родят направо от душата, но и те веднага биват облечени в образ. Така че цялата мислителна част на душата е образна.

2. Но въображението и паметта добиват и хранят само материал за мислите. Самото движение на мислите произлиза от душата и се осъществява по нейните закони. Спомнете си как по-малкият ви брат, щом е виждал нещо ново, веднага се е обръщал към вас или към други хора с въпросите: "А какво е това? Ами кой го е направил"? А от какво е направено това?" - и не се е успокоявал, докато не му решат всички тези въпроси и не го задоволят. Мисловността на душата започва именно от пораждането на тези въпроси и ражда мисли в отговор на тях или приема от другите вече готови мисли за това. Въображението и паметта не мислят. Те са черноработници, подчинени сили. Способността на душата, от която произлизат тези въпроси и чрез която се изнабират и пораждат мисли в отговор на тях, се нарича разсъдък, работата на който е да разсъждава, да обмисля и да намира търсените решения. Понаблюдавайте се и ще установите, че нищо у вас не става без обмисляне и преценка. Налага се да обмислите всяка дреболия. Колкото и мигновено да става това, преценката влиза навсякъде и се осъществява по споменатите по-горе въпроси.

3. Когато обмисляте, тук още няма определена мисъл. Определена мисъл се установява, когато намерите решение на някой въпрос. Разсъдъкът ви все се рои, търсейки какво представлява дадено нещо, откъде е то и за какво служи, и така нататък. А когато сами намерите това решение или след като го чуете от други хора, се съгласите с него, обикновено казвате: "Сега разбирам, няма какво повече да мисля, въпросът е решен". Това решение дава покой на мисловността ви относно занимавалия ви въпрос. Тогава разсъдъкът ви се насочва към други предмети, а формираната се мисъл бива предадена в душевния архив - паметта, откъдето по изискване на нуждата бива вземана като помощно средство при решаването на други въпроси, като средство за формиране на други мисли. Съвкупността от всички формираните се по този начин понятия представлява начина на вашето мислене, който проявявате винаги в речта си. Това е областта на вашето знание, добито от вас с мисловен труд. Колкото повече въпроси сте решили, толкова повече определени мисли или понятия за нещата има у вас; колкото повече са тези понятия, толкова по-широк е кръгът на

вашето знание. По този начин, както виждате, над паметта и въображението при вас стои разсъдъкът, който с мисловния си труд добива за вас определени понятия или познания за нещата.

Не на всеки въпрос ни се удава да постигнем определен отговор. По-голямата част от тях остават нерешени. Мислят-мислят, и нищо определено не измислят. Поради което казват: "Може би е така, а може би е иначе". Това дава мнения и предположения, които, общо взето, у нас май са повече, отколкото формиралите се познания.

Когато някой, обмисляйки определен клас теми, постигне сам и заимства и от други хора доста определени мисли и понятия за тях, а нерешеното в тях успее да допълни с такива сполучливи мнения и предположения, че може да счете този кръг от тези за достатъчно опознат и изяснен, тогава привежда в ред всичко постигнато, излага ги систематично и последователно и ни дава наука по тези въпроси. науката е венецът на мисловната работа на разсъдъка.

Разказвам ви всичко това, за да ви бъде по-ясно в какво трябва да се състои естествената законна дейност на мисловната ни сила. Чрез нея трудолюбието би следвало да обмисля още непознатото, за да го опознае. На малцина им е дадено да бъдат научни работници, не всички могат и да изучават науки, но всички можем и трябва да обмисляме заобикалящите ни неща, за да получим определени понятия за тях. Ето с това би трябвало да бъде заета мисловната сила на всички хора. Колко ще постигне тя - зависи от нейната мощ, - но тя трябва винаги да бъде заета със сериозната работа обмисляне и преценка на действителността. Междувременно, какво виждаме в нашата мислена област? Непрекъснато движение на образи и представи без никаква определена цел и ред. Помисъл след помисъл се надигат и ту вървят в редица, ту един срещу друг, ту изтичват напред, ту се връщат, ту отскачат встрани, без да се спират върху нищо. Това не е разсъждение, а блуждаене и разсейване на мислите; следователно е състояние, напълно противоположно на това, което би трябвало да бъде мисловната ни сила - нейно заболяване, толкова внедрено в нея и общо за всички хора, че не ще намерите нито един човек, който да би могъл постоянно да се занимава със сериозен труд на мислене, без да се подлага на разсейване и блуждаене на мислите, откъсващи го от мисловния процес и увличащи го в различни посоки. Често се замисляме. Що за състояние е това? Ами ето какво: мисълта слиза в архива на паметта и с помощта на въображението преглежда всички насъбрали се там вектори, преминавайки от история към история по определени закони за свързаност (асоциираност) на представите, преплитайки към случилото се нещо, което не се е случило, а нерядко дори и невъзможни неща, докато не дойде на себе си и не се върне към заобикалящата действителност. Казват: "Еди-кой си се е вгълбил". Вгълбил се е, но в пустотата, а не в сериозно обмисляне на нещо. Това е като сънното мечтание - празномислие и пустомислие. Понаблюдавайте се и ще видите, че по-голямата част от времето ни преминава именно в такова пустомислие и блуждаене на мислите. А някой ден (и не са ли такива дни повечето) нито една сериозна мисъл не ни идва наум. Моля ви, обърнете внимание на това и се заемете с решаването на въпроса: прилича ли на разумна твар да действа така? А аз междувременно ще се обърна към другите разреди душевна дейност.

2. Желателна страна

Желателна страна на душевния живот. Дейност. Правилно и хаотично състояние на желателната способност

Желателна страна. Действащата тук сила е волята, която желае да придобие, да употреби или да направи каквото счита за полезно, нужно или приятно за себе си, и не иска - не желае обратното на това. Вълненията на волята изискват съответно дело, затова волята по-скоро е дейна сила, чиято съществена потребност е да живее и да действа. Тя държи под свое ръководство всички сили на душата и тялото и всички подръчни средства, и ги пуска в ход, когато е нужно. В основата ѝ лежи ревността или усърдието - жаждата за работа, а като възбудители при нея стоят приятното, полезното и нужното. Когато те липсват, ревността спи и деятелните сили губят тонус, отпускат се. Те поддържат желанието, а желанието разпалва ревността.

Последователността на изявяването на тази душевна страна е следната. В душата и тялото има потребности, към които са се примесили и житейски - семейни и обществени потребности. Тези потребности сами по себе

си не дават определено желание, а само ни карат да търсим начин да ги задоволим. Когато потребността вече е била задоволена веднъж по един или друг начин, то след това заедно със събуждането ѝ се ражда и желание за онова, с което вече е била задоволена. Желанието винаги има конкретен предмет, задоволяващ потребността. Някоя потребност е била задоволена по различни начини, затова със събуждането ѝ се раждат и различни желания - ту за един, ту за друг, ту за трети предмет, който може да я задоволи. В изявилия се живот на човека зад желанията не се виждат потребности. В душата се роят само желания и искат да бъдат задоволени, сякаш сами за себе си.

Какво да прави душата с тези желания? Предстои ѝ избор - кой от пожеланите обекти да предпочете. След избора следва решение - да направи или да набави, или да употреби избраното. След решението се прави подбор на средствата и се определят начинът и редът за изпълнението му. Накрая следва делото - в съответното време и на съответното място. Всяко, дори и най-мъничкото дело се осъществява в тази последователност. Можете да проверите това върху което и да е ваше дело. По навик понякога всички тези действия се извършват мигновено и след желанието веднага следва дело. Тогава изборът, решението и средствата се вземат от предишни дела и не изискват отделно производство.

При възрастния човек почти всичко се върши по навик. Рядко се случва някое начинание, излизащо извън обичайния ред на делата и знанията. Става така, че вече преживеният живот изисква съответстващи на себе си дела. Тъй като те се повтарят често, то естествено се превръщат в навик, нрав, житейско правило и характер. От съвкупността на всички тези навици, правила и поръдки се формира начинът на живот на определено лице, както от съвкупността на установилите се понятия се формират начинът на неговото мислене и възгледите му. Като познаваме нечий начин на живот, можем да се досетим какво мисли той в един или друг момент и как ще постъпи при определени обстоятелства.

За ръководител на деятелния живот е поставено благоразумието, което е същият разсъдък, само че намиращ се в служба на волята. В мислената област разсъдъкът решава кое какво е в сферата на съществуващото, а в желателната и деятелната определя какво и как трябва да се прави, за да бъде със сигурност постигнато това, което е законно пожелано. Когато той свикне да определя това както трябва, така че човек винаги или в повечето случаи да осъществява делата си с успех, тогава справедливо му се приписва благоразумие - умение за осъществяване на делата, като съобразява точно средствата с целите и делата с външните обстоятелства.

От казаното няма да ви бъде трудно да направите извод за естественозаконната дейност на волята, която, както виждате, е господарка на всичките ни сили и на целия ни живот. Нейната работа е да определя начина, способа и степента на задоволяване на желанията, пораждани от потребностите или заменили потребностите, така че животът да тече както трябва, доставяйки покой и радост на живеещия. Както бе споменато, у нас има душевни, телесни, житейски и обществени потребности и желания. Те не се проявяват еднакво при всички, тъй като животът не се стича еднакво при всички, а при един човек по един начин, при друг - иначе. Работата на човека е да определи как в своето положение може и трябва да задоволява своите потребности и желания, да пригоди подходящи способности за това и да живее според тези норми. Да ръководиш здравомислено според установените норми живота си с всичките му дела и начинания - това е задачата на желателната или деятелната страна на живота ни. Така би трябвало да бъде. Но вникнете и разгледайте какво се случва на практика.

В мислената ни страна е налице хаос, разсейване и блуждаене на мислите, а в желателната - непостоянство, безпорядък и своенравие на желанията, а след тях - и на делата. Каква голяма част от времето ни преминава в безделие и празноделие: мотаем се насам-натам, сами не знаем защо; правим и преправяме, без да можем да дадем смислен отчет за това; редуват се начинание след начинание и дело след дело, но от всичко се получава само навалица - суета. Пораждат се желания и не можеш да им откажеш: "Дай, дай". И би било добре това да е само веднъж, а то е почти постоянно. Защо е така? Господарката ни - волята - се е разплула. Вижте още колко много допълнително дошли възбудители на желания има у нас: гняв, омраза, завист, скъперничество, тщеславие, гордост и други подобни. Източник на желанията трябва да бъдат естествените потребности на стеклия се семеен и обществен живот, а какво естествено има във всички тези допълнително дошли възбудители на желания? Те само разстройват естеството и всички поръдки в живота. Но откъде е това варварско нашествие? Оставям на вас да прецените, а сам ще побързам към края.

3. Чувствена страна

Трета страна на душевния живот - сърцето. Важното значение на сърцето в живота на човека. Влияние на страстите върху сърцето

Областта на чувството е сърцето. Кой не знае какво голямо значение има сърцето ни в живота! В него се натрупва всичко, което влиза в душата отвън и което се изработва от мисловната и деятелната ѝ част; през него преминава и всичко онова, което душата забелязва навън. Затова то се нарича център на живота.

Работата на сърцето е да чувства всичко отнасящо се до нашата личност. И то постоянно и неотклонно чувства състоянието на душата и тялото, а освен това - и разнообразни впечатления от чести душевни и телесни действия, от околни и срещани предмети, от външната обстановка и общо от хода на живота, принуждавайки и карайки човека да му доставя във всичко това приятното и да отблъсква неприятното. Здравето или нездравето на тялото, активността му и вялостта, умората и енергичността, бодростта и дрямката; след това всичко, което е видно, чуто, пипнато, помирирано, опитано на вкус, което е възникнало като спомен и представа, което е обмислено и се обмисля, което е направено, прави се и предстои да се направи, което е добито и се добива, което може и не може да бъде добито, което е благоприятно или не е благоприятно за нас - било то лица или стечение на обстоятелства - всичко това се отразява в сърцето и го раздрава приятно или неприятно. Съдейки по това, то не може и за миг да бъде в покой, а е в непрекъснато вълнение и тревога като барометър преди буря. Но и много неща отминават, без да оставят у него следа, както можете да проверите в случаите, когато сме някъде за първи път - тогава всичко там ни занимава, а след втория и третия път - едва ли обръщаме внимание на нещо.

Всяко въздействие върху сърцето поражда в него отделно чувство, но в езика ни няма думи за различаването им. Изразяваме чувствата си с общи термини: приятно - неприятно, харесва ми - не ми харесва, весело - скучно, радост - тъга, скръб - удоволствие, покой - безпокойство, досада - задоволство, страх - надежда, антипатия - симпатия. Понаблюдавайте се и ще откриете, че на сърцето ви е ту едно, ту друго.

Но значението на сърцето в управлението на нашия живот не се изчерпва само с това да стои страдателно над впечатленията и да свидетелства за задоволителното или незадоволителното ни състояние, но се състои и в това да поддържа енергията на всички сили на душата и тялото. Вижте колко бързо вършим някоя работа, която ни харесва, която ни е по сърце! А пред това, което не ни е по сърце, ръцете се отпускат и краката не помръдват. Затова умеешите да управляват себе си, щом им се наложи да свършат нещо необходимо, което обаче не им е по сърце, бързат да намерят в него приятна страна и чрез нея, като помирят с него сърцето, поддържат в себе си необходимата за работата енергия. Ревността - движещата сила на волята - произлиза от сърцето. Същото е и в умствената работа: тема, която ни е по сърце, се обмисля по-бързо и по-всестранно. При това мислите се роят от само себе си и трудът, колкото и да е продължителен, не бива считан за труд.

Не всичко се харесва на всички и не при всички сърцето е еднакво предразположено към всичко, но при едни - повече към едно, а при други - повече към друго. Това се назовава така: "Всеки си има свой вкус". Това зависи отчасти от естественото предразположение, отчасти - и дали не в по-голяма степен? - от първоначалните впечатления, впечатления от възпитанието и от случайности в живота. Но както и да са се формирали, вкусовете карат човека така да устрои живота си, да се заобиколи с такива обекти и отношения, каквито вкусът му посочва и с които той е в мир, бидейки задоволяван от тях. Задоволяването на сърдечните вкусове му дава сладък покой, който и представлява индивидуална за всекиго мярка за щастие. Нищо не те тревожи - това е и щастие.

Ако винаги би се придържал в мисловната част към здравомислие, а в дейността - към благоразумие, човек би срещал в живота най-малък процент случайности, неприятни за сърцето му, и следователно би имал най-голям процент щастие. Но както бе посочено, мисловната част рядко се държи както трябва, отдавайки се на мечти и разсеяност, и деятелната се отклонява от нормалната си насоченост, увличайки се от непостоянни желания, възбудани не от потребности на естеството, а от дошли допълнително страсти. Затова и сърцето няма покой и докато тези части се намират в такова състояние, не може да има. Сърцето бива измъчвано най-много от страстите. Ако не би имало страсти, биха се случвали, разбира се, неприятности, но те никога

не биха мъчили сърцето така, както го мъчат страстите. Как изгаря сърцето гневът! Как го разкъсва омразата? Как го гризе злата завист? Колко тревоги и мъки причинява незадоволеното или посрамено тщеславие? Как го потиска скръб, когато страда високомерието? А ако разгледаме по-внимателно, ще открием, че и всичките ни тревоги и болки на сърцето са от страстите. Тези зли страсти, когато биват задоволявани, дават радост, но краткотрайна, а когато не биват задоволявани, а напротив, срещат обратното, причиняват продължителна и непоносима скръб.

По този начин се вижда, че сърцето ни наистина е коренът и центърът на живота. Давайки да се разбере за доброто или лошото състояние на човека, то възбужда към дейност другите сили и след дейността им отново приема в себе си - за усилване или отслабване - чувството, по което се определя състоянието на човека. Като че ли би трябвало да му се даде пълна власт и над управлението на живота, както това става изцяло при доста хора, а при всички останали - отчасти. Като че ли е така и може би по природа то е имало точно такова предназначение, но допълнително са се появили страстите и са размътили всичко. При тях и състоянието ни се посочва от сърцето невярно, и впечатленията не са такива, каквито би трябвало да бъдат, и вкусовете се извращават, и възбужденията на другите сили се насочват не в необходимата посока. Затова сега е закон да държим сърцето в ръце и да подлагаме чувствата, вкусовете и влеченията му на строга преценка. Щом някой се очисти от страстите, нека да дава свобода на сърцето, но да даваме свобода на сърцето, докато страстите са в сила, означава явно да се обречем на всякакви неверни стъпки. Най-лошо постъпват онези, които си поставят за цел на живота сладките на сърцето и наслаждението, както казват, от живота. Тъй като плътските и чувствените удоволствия и наслаждения се възприемат по-ярко, то такива лица винаги изпадат в груба чувственост и застават под чертата, която отделя човека от другите живи създания.

Така че, ето ви душата и душевният живот от всичките му страни! Специално посочих какво естествено трябва да има във всяка част и какво не бива да има.

ДУХОВЕН ЖИВОТ

Трета страна на човешкия живот: духовен живот. Главни прояви на духовния живот: страх Божий, съвест и жажда за Бога. Достойнството на човека

Какво е духът? Това е силата, която Бог вдъхнал в лицето на човека, завършвайки сътворяването му. По Божия заповед земята дала началото на всички видове земни същества. От земята произлязла и всяка душа на живите създания. Макар в нисшата си част да е сходна с душата на животните, във висшата човешката душа е несравнено по-превъзходна от нея. Това че тя е такава в човека, зависи от съчетаването ѝ с духа. Като се съчетал с нея, вдъхнатият от Бога дух я извисил значително над всяка нечовешка душа. Ето защо забелязваме вътре в себе си освен това, което се вижда в животните, и това, което е свойствено за одухотворената човешка душа, а още по-високо - и това, което е свойствено само за духа.

Духът, като излязла от Бога сила, познава Бога, търси Бога и само в Него намира покой. Уверявайки се чрез някакво скрито духовно сетиво в произхода си от Бога, той чувства пълната си зависимост от Него и се самоосъзнава като задължен да Му угажда по всякакъв начин и да живее само за Него и чрез Него.

По-осезаемите прояви на тези движения на живота на духа са:

1. Страх Божий

Всички хора, на каквато и степен на развитие да се намират, знаят, че съществува върховно същество, Бог, Който е сътворил всичко, държи всичко и управлява всичко, че и те зависят във всичко от Него и са длъжни да Му угаждат, че Той е Съдия и Въздаятел на всекиго според делата му. Такъв е естественият символ на вярата, написан в духа. Изповядвайки го, духът благоговее пред Бога и е изпълнен със страх Божий.

2. Съвест

Самоосъзнавайки се като длъжен да угажда на Бога, духът не би знаел как да изпълни това задължение, ако съвестта не го ръководи в това. След като в споменатия естествен символ на вярата предал на духа частичка от Своето всезнание, Бог написал в него и изисквания на Своята святост, правда и благодетелност, като поръчал на самия него да следи за изпълнението им и да се самоосъжда за изправността или неизправността си. Тази част от духа е съвестта, която посочва кое е право и кое не е право, кое е угодно на Бога и кое не е угодно, какво трябва и какво не бива да се прави; след като посочва, властно принуждава човека да изпълни това, а после за изпълнението награждава с утешение, а за неизпълнението наказва с угризение. Съвестта е законодател, пазител на закона, съдия и въздаятел. Тя е естествените скрижали на Божия завет, простиращ се върху всички хора. И виждаме във всички хора заедно със страха Божий и действията на съвестта.

3. Жажда за Бога

Тя се изразява във всеобщия стремеж към всесъвършеното добро и се вижда най-ясно също във всеобщото недоволство от всичко тварно. Какво означава това недоволство? Това че нищо тварно не може да задоволи духа ни. Излязъл от Бога, той търси Бога, Него желае да вкуси и пребивавайки в жив съюз и съчетание с Него, се успокоява в Него. Щом постигне това, намира покой, а докато не го постигне, не може да има покой. Колкото и тварни вещи и блага да има някой, все са му малко. И всички, както и вие вече сте забелязали, търсят ли търсят. Търсят и намират, но, щом намерят, захвърлят и отново почват да търсят, та, щом намерят следващото, да захвърлят и него. И така без край. Това означава, че търсят не това и не там, където трябва да търсят. Това не показва ли осезаемо, че в нас има сила, теглеца ни от земята и земното нагоре - към небесното?

Не ви разяснявам подробно всички тези прояви на духа, само навеждам мисълта ви на неговото присъствие в нас и ви моля да помислите повече за това и да стигнете до пълна убеденост, че в нас наистина има дух.

Защото в него е отличителната черта на човека. Човешката душа ни прави да сме с нещо малко по-горе от животните, а духът ни явява с нещо малко понизени от ангелите. Вие, разбира се, знаете смисъла на употребяваните при нас изрази: “духът на писателя”, “духът на народа”. Това е съвкупност от отличителни черти, действителни, но в известна степен идеални, постигани с ума, неуловими и неосезаеми. Същото е и духът на човека; само че духът на писателя например се вижда идеално, а духът на човека присъства в него като жива сила, която с живи и осезаеми движения свидетелства за своето присъствие.

4. Бих желал да си направите следния извод от казаното: Този, в когото липсват движения и действия на духа, не стои на равнището на човешкото достойнство.

СТРАСТИТЕ И БОРБАТА С ТЯХ

(Извадки от съчинения и писма)

ОБЩА СХЕМА И СТРАТЕГИЯ НА БОРБАТА СЪС СТРАСТИТЕ

1. Що е грях и що е страст

Що е грях? Грешното дело е нарушаване на заповядваща или забраняваща Божия заповед или, както казва апостолът, *грехът е беззаконие* (1 Иоан. 3:4). Две черти специално се разкриват в греха от думите “нарушаване” и “заповед”. При първата той е злоупотреба със свободата, а при втората е презрение към закона (2, с. 145).

Не бива да казваме, че грехът се дължи на недостатъците и несъвършенствата на нашите сили, че е неминуемо следствие от ограничеността ни. “Не е всезнаещ и всемогъщ, затова и не може да бъде свят”. Наистина силите ни са ограничени; но нали и задълженията, които имаме, не са безкрайни, а съвсем точно съответстват на нашата природа... По същия начин не е истина, че грехът уж е следствие от недалновидността на ума, неблагоприятие - “не е поставил правилна цел, не е подбрал правилни средства”. Всичко това го има и в греха; но грехът всъщност е в развърщаването на волята, под действието на което знаем какво трябва да правим, но не го правим, защото не искаме. *Грях онумува, който знае да прави добро, а не прави* (Иак. 4:17) (2, с. 147).

А в основата и самата дълбина на всичко лежи **лукавото сърце** - недобросъвестността, вътрешната лъжа пред самия себе си и Бога, Когото обаче не от-хвърля (2, с. 149).

Грехът винаги е самоволно отклоняване от Бога и от светия Му закон към самоугаждане (2, с. 150).

Смъртен грях е този, който отнема от човека нравствено християнския му живот... Затова всеки грях, който угася ревността, отнема силата и омаломощава, отделя от Бога и лишава от Неговата благодат, така че след него човек не може да погледне към Бога, а се чувства отделен от Него; всеки такъв грях е смъртен грях (2, с. 164).

Греховната нагласа или иначе казано, греховната склонност, страстта - е постоянното желание да грешим по определен начин или любов към някакви греховни дела или неща. Така например, разсеяността е постоянно желание за развлечения или любов към тях (2, с. 167).

Всяка страст е тежък и смъртен грях, тъй като отдалечава от Бога и угася ревността за богоугоден живот. Но страстта е толкова по-лоша и по-престъпна, колкото по-лош и по-престъпен е нейният предмет, колкото по-съществени задължения се нарушават чрез нея и колкото е по-застаряла (2, с. 169).

В греха - казва св. авва Доротей - има две страни: едната са греховните дела, а другата - греховната страст. Страстта служи като източник и причина за греховни дела, а делата са произведение и израз на страстта (8, с. 60).

2. Откъде произлизат страстите и защо са незабележими

Откъде произлизат страстите? Нито един човек не се ражда с определена страст. Всеки от нас се появява на бял свят само със семето на всички страсти - самолюбието. Главните клони на самолюбието са: гордост, користолюбие, сластолюбие. От тях се разклоняват вече всички други страсти; но сред тях не всички са еднакво важни. Най-важните са: блудство, чревоугодничество, завист, леност, злопамятност. По силата си те

са равни на първите, заедно с които представляват седемте първоначални страсти, тъй като са възбудители на греха и родители на всяка друга греховна склонност и страст...

По никакъв начин не бива да мислим, че страстите се образуват естествено, от само себе си. Всяка страст е наше дело. Позивите за едно или друго греховно нещо произлизат от покварата на нашата природа; но да го задоволим, още повече - нееднократно, до навик, е в наша воля (2, с. 169-170).

Ето как се разраства в нас злото от малко, почти незабележимо семе. На дъното на сърцето, както отбелязахме, лежи семето на злото - самолюбието; от него покълват пълните с неговата сила три кълна на злото - трите му видоизменения: самопревъзнасяне, корист, чувственост, а тези трите вече раждат безчислено множество страсти и порочни наклонности; както при дървото главните стволоче дават начало на множество клонове и филизи, така и в нас се образува цяло дърво на злото, което, като се вкорени в сърцето, след това се разклонява по цялото ни същество, излиза навън и покрива всичко, което ни заобикаля. Подобно дърво, можем да кажем, има у всеки, чието сърце поне малко обича греха - само с тази разлика, че при един човек се разкрива по-пълно една, а при друг - друга негова страна.

А коя е причината, поради която в повечето случаи не го забелязваме в себе си? Грехът не ни позволява това - той е много хитър и предвидлив. Голото дърво на злото, описано от нас, веднага би могло да се изпречи пред зора на ума и да отблъсне от себе си всекиго; затова той бърза да го облече с листа, да прикрие безобразието му и го прикрива така, че душата, в която расте това дърво, не може да различи не само корена и стволочете, но дори и клоните. Тези листни прикрития са *разсеяност и многогорижие*.

Но грехът не се задоволява само с това листно покривало - през него все още може някак си да се проникне, може да се разместят листата му с вятъра на скърбите и на вътрешните разтърсвания на съвестта и да се открие криещото се под него безобразие на греха. Затова грехът сам от себе си създава някакво непроницаемо покривало, подобно на застояла мътна вода, където потапя дървото си заедно с листата му. Това покривало се състои от **незнание, безчувственост и нехайство**. Не познаваме опасността, в която се намираме, затова и не я усещаме; не я усещаме, затова и се отдаваме на нехайство (2, с. 186-188).

3. Къде в нас се намират страстите и какви са те

3.1. В тялото:

главното им начало е плътоугодието или грижата за осигуряване на покой на плътта, в пряка връзка с което са разиграването на телесния живот и чувствената наслада. Където те са налице, там има блудна похот, чревоугодничество, сластолюбие, леност, изнеженост, блуждаене на сетивата, разговорливост, разсеяност, подвижност, свобода във всичко, смехотворство, празнословие, сънливост, дрямка на зениците, жажда за приятни неща и всякакъв вид похотливо угаждане на плътта.

3.2. В душата:

3.2.1. В умствената част - самомнение, вяра само в своя ум, възразяване, опълчване срещу Божия ум, съмнение, надменност и гордост, любопитство, разсеяност на ума, блуждаене на помислите.

3.2.2. В желателната част - своеволие, непокорност, властолюбие, жестокост, предприемчивост, самонадеяност, присвояване, неблагодарност, любов към придобиване на материални неща, користолубие.

3.2.3. В чувстващата част - разтърсващи покоя и мира на сърцето страсти или различни приятни и неприятни емоции: гняв, завист, омраза, злоба, мъст, осъждане, презрение, славолюбие, тщеславие, гордост, тъга, печал, скръб, униение, радости, веселия, страхове, надежди, очаквания...

Всичко това е в душата и тялото. Но и оживелият или по-добре да кажем, съживяващ се дух не е свободен от нападения...

Тъй като главното в духа е съзнанието, изграждано от пребиваването вътре в себе си, когато то пада, пада и жизнената дейност. От това вместо страх Божий и чувство на зависимост от Бога избуява безстрашие, вместо избиране и ценене на духовното - равнодушие към него, вместо отчуждаване от всичко - самоуспокояване ("Защо да си давам зор!"), вместо покаяни чувства - безчувственост, вкаменяване на сърцето, вместо вяра в Господа - самооправдание, вместо ревност - охлаждане, вялост, невъзбуждане и вместо преданост към Бога - вършене на каквото ни хрумне (1, с. 269-271).

В нас има някаква хаотична клокочеща област, в която мисли, желаниа и чувства се мятат хаотично, както се вдига прах от страстите. Помествам тази област между душата и тялото, като с това показвам, че страстите не принадлежат към естеството, а са чужди за него. Но те не остават тук в междината, а преминават и в душата, и в тялото, завладяват и духа - съзнанието и свободата - и по този начин господстват над целия човек. Тъй като те са свързани с бесовете, то чрез тях и бесовете господстват над човека, мечтаещ въпреки всичко, че сам си е господар (3, с. 190).

4. Как се развиват страстите

Главният вид, в който враждебното се появява в нас, е помисълът (1, с. 274).

Начинът на образуване на греха от мисъл в дело е описан съвсем точно от светите Отци, като също така съвсем точно е определена виновността на всеки човек на всеки етап от развитието на този процес. Цялото развитие на процеса се описва така: отначало се появява **прилог**, след него - **внимание**, после - **изпитване на съчувствие**, след него - **желание**, от него произлиза решимост, и накрая - дело (Виж: *Преподобни Филотей Синайски*. "Четиридесет глави за трезвението", гл. 34 и нататък. "Добротолюбие", т. 3. Славянобългарски манастир "Св. вмчк Георги Зограф", Света Гора, Атон, 2000 г., с. 141). Колкото е по-далеч дадена степен от началото и колкото е по-близо до края, толкова тя е по-значима, по-развратна и по-греховна. Върхът на виновността е в делото и тя почти липсва в прилога.

Прилогът е проста представа за нещо, представило се пред нашето съзнание или под действие на чувствата, или под действие на паметта и въображението. Тук няма грях, тъй като раждането на образи не е в наша власт.

Вниманието е насочване на съзнанието или на окоето на ума към родилия се образ, за да го огледа, сякаш за да поразговаря с него. Това е забавяне в единичен или сложен помисъл. Това действие е в по-голяма степен във властта на човека, тъй като родилият се против волята образ може да бъде изгонен веднага. Затова то е и по-виновно...

Изпитването на наслада (услаждане) е приближаване до предмета след ума и със сърцето. То идва, когато вследствие на вниманието към предмета той започне да ни харесва и намираме удоволствие да го гледаме с ума си, галим го в мисълта си. Изпитването на наслада от греховни предмети вече определено е грях.

От изпитването на наслада има една крачка до **желанието**. Разликата между тях е, че душата, която изпитва наслада, пребивава в себе си, а желаещата, напротив, изпитва влечение към предмета, стреми се към него, почва да го търси. То по никакъв начин не може да бъде невинно, тъй като се извършва чрез **съгласието** или се ражда едновременно с него, сякаш изпод него; а съгласието винаги е в наша воля.

Решимостта се различава от желанието по още един признак. В състава или в условието за раждането ѝ влизат увереност във възможността и виждане на средствата. Желаещият е изрекъл съгласието си да извърши делото, но още не е измислил и не е предприел нищо за постигането на целта си; при решилия всичко вече е обмислено и решено, остава само да се задвижат членовете на тялото или други сили за съответно осъществяване на делото.

И когато най-накрая и това бъде извършено, тогава приключва цялото делопроизводство на греха и се появява самото дело - плод на развращение, заченато вътре и родило беззаконие навън (2, с. 156-159).

5. Защо е необходима борба със страстите

В страстния не се изисква голяма и главолмна работа за осъзнаването на врага. Достатъчно е да възстанови убеждението, че Бог не благоволи към нищо страстно; а поради това не благоволи и към всички, които приемат и лелеят в себе си страстното. Следователно, страстното опълчва Бога против нас и ни отдалечава от Него. А в това е крайната ни гибел (3, с. 201).

Тук вие сте сключили съюз с Бога за вечни векове. А същината на този съюз е следната: “Твоите приятели са и мои приятели, твоите врагове са и мои врагове”. А какво са страстите по отношение на Бога? Врагове. В цялото Божие слово се обявява пълното Божие неблаговоление към тях.

Бог се противи на горделиви (Иак. 4:6; 1 Петр. 5:5), користлюбие (...) е идолопоклонство (Кол. 3:5), Бог разсипа костите на човекоугодниците (Пс. 52:6 - слав.) и така нататък, и така нататък. Затова апостолът е предписал на християните относно страстите: дори и да се не споменуват между вас (Еф. 5:3) (3, с. 200).

Всеки грях като дело в угода на някоя страст против съвестта е убийствен удар за духа ни. Удар след удар - и окончателна смърт, тоест такова състояние, при което от сърцето вече не се повдигат добри възбуждения.

В грешника, отдаден на греха, чувствените влечения и душевните страсти все повече и повече вземат връх над висшите духовни изисквания и ги потискат до такава степен, че накрая светлината на духовния живот угасва напълно. Заедно с това увяхва и телесният живот от нарушаването на целостта на човешкия живот и от прекъсването на необходимите му отношения с върховния източник на битие и живот. Оттук произлизат болести, страдания и ранна смърт. Така грехът убива не само духовно, но и телесно - и не само едно лице, но нерядко и цял род, щом той служи усърдно на греха (Оттук произлиза прекъсването на родовете.) (20, с. 131).

Който измъчва тялото, предавайки се на плътски страсти, то ще му се отплати на старини с болести предимно в онези части, с които той е служил на греха (5, с. 26).

Страстите не са никакви леки помисли или пожелания, които се появяват и после изчезват, без да оставят следа след себе си; това са силни стремежи, вътрешни настроения на порочното сърце. Те влизат дълбоко в естеството на душата и чрез дългото си властване над нас и с привичното им задоволяване до такава степен се сродяват с нея, че накрая са сякаш нейна природа. Не можеш да ги изхвърлиш така лесно, както се изхвърля боклук или се измита прах. Но тъй като те не са естествени за душата, а влизат в нея поради грехолюбието ни, то поради същата тази своя неестественост ще мъчат и ще изгарят душата. Това е все едно, както ако някой би погълнал отрова.

Тази отрова гори и измъчва тялото, защото е противна на устройството му; или както ако някой би вкарал в себе си змия и тя, оставайки жива, гризе вътрешностите му. Така и страстите, както отровата и змията, приети вътре, ще гризат и разкъсват душата. И тя би се радвала да ги изхвърли от себе си, но не ще може, защото те са се сродили, сраснали са се с нея, а тогава няма да ги има спасителните средства за изцеление, предлагани тук от светата Църква в покаянието и изповедта. И ще бъде непрестанно и нетърпимо мъчена и терзана от тях, носейки в себе си адския огън, който вечно обгаря и никога не угасва (9, с. 460-461).

С една дума, ако в нас нямаше страсти, всички щяхме да живеем свято и непорочно, в мир и любов, във взаимно подпомагане и съдействие. Следователно страстите са главните ни врагове, тъкмо тях трябва да убиваме, срещу тях трябва да насочваме цялата воинствена духовна сила или цялото си духовно всеоръжие (9, с. 133).

6. Изкушения. Видове изкушения

Неправилните движения не биха били така свирепи, ако не бяха подпомагани от близко стоящите до тях техни родители - светът и бесовете.

Светът е материализиран свят на страстите или ходещи страсти в лица, обичаи, дела. Като го докоснеш с някоя своя част, е невъзможно да не раздразниш и съответна рана или страст в себе си поради тяхното сходство и подобна нагласа...

И бесовете като източници на всяко зло, обкръжавайки навсякъде хората с пълчищата си, ги научават на всеки грях, действайки чрез плътта, най-вече - сетивата, и чрез стихията, в която се намират душата и самите бесове. Затова всяка страст и всяко греховно движение може да бъде отнесено към тях като към причина. Но в греховния кръг има нещо, което само бесовете могат да внушат и на което при цялата си развала естеството е неспособно: такива са например, хулните помисли - на съмнение, на неверие, на необикновено отвращение, помрачение, различни видове прелест и въобще страстни, надменни изкушения например - неукротима блудна страст, упорита омраза до смърт и така нататък. Освен тези невидими атаки от бесовете, има и видими нападения от тях, усещани чрез тялото - това са различни видове привидения, стигащи дори до упражняване на власт над тялото. За разпознаване на цялото коварство на бесовете е полезно да прочетете житията на Нифонт, Спиридон и други (1, с. 272-273).

Врагът има сякаш закон - да не започва веднага от страст, а от помисъл и да го повтаря често. Прогонен първия път с гняв, втория, третия път може да бъде приет по-снизходително, а после ще се роди желание и страст, а оттук до съгласието и делото е една крачка. Продължителните помисли са тежки, убийствени; предимно на тях принадлежи названието **изкушаващи**. За тях трябва да знаем, че те не са от природата, макар да са ѝ свойствени по естеството си, а винаги са от врага; че Господ ги допуска със специално намерение, с цел нашето очистване, за да изпита и укрепи нашата вяра, постоянство и умение да изграждаме вътрешния човек - затова трябва да ги търпим благодушно, макар да са твърде оскърбителни за новото благодатно сърце, каквито са хулите, отчаянието, неверието. Главното е - през цялото време по никакъв начин да не се съгласяваме с тях, да не ги усвояваме и да държим сърцето си свободно от тях, като ги отделяме от себе си и от нашата свобода с мисъл и вяра (1, с. 286-287).

Никой не е свободен от вражески нападения, смущения и поразявания на сърцето. Така е устроен животът ни. Но това не ни е за гибел, а за спасение. Вследствие на падението в нас се крие всякакво зло. Трябва да очистим сърцето си от това зло. Но за да го очистим, трябва да го видим; за да го видим, е необходимо, то да излезе от своята скритост... И щом излезе, трябва да го отсечем - със съпротива, молитва и омраза. И трябва да правим това всеки път, щом злото излезе от скритостта си. Изкушенията - от плътта, света и дявола - правят тъкмо това. Те извикват навън скритото в нас зло. Нашата работа е - щом го видим излязло от сърцето, да го посечем. И това е добро за нас. Както натравянето на организма се проявява навън под формата на обрив, така и скритото в нас зло излиза под формата на лоши мисли, чувства, желания и пориви. Както обрива не го вкарват вътре, а го изчистват, и тогава вътрешните сокове се очистват, така и в душата, когато лошото се показва в мислите, чувствата и желанията, не го крият вътре, а го посичат, тогава душевната чистота вътре укрепва (10, с. 101).

7. Защо ни е необходима благодатна помощ

Благодатта идва по неведом начин

Грехът крие оковите, в които държи душата, и тя поради ослепяване свиква с робството си и започва да го обича. Без да подозира никаква опасност за себе си, грешникът спи смъртен сън. Той не ще се събуди и не ще възкръсне, ако благодатта не го събуди и не го съживи. Затова Спасителят стои пред вратата на сърцето и хлопа. Времето, начинът, обстоятелствата на това събуждане са напълно скрити в премъдрото разпореждане на Божията благодат. Тя идва непредвидимо, измъква грешника от потока на греха и го поставя извън него без никакво съдействие от страна на човека, макар винаги да се съобразява с нравствената отзивчивост на човека. За събудения от благодатта всичко и в самия него, и около него, се осветява мигновено, като от блясък на светкавица (2, с. 197).

Благодатта не насилва

Събуденият бива поставен от благодатта в средно между греха и добродетелта състояние. Тя го измъква от оковите на греха, като лишава последния от властта да определя, сякаш против волята му, действията

му, но не го превежда на страната на доброто, а само му дава да усети неговото превъзходство и отрадност с чувството на задължение да бъде на негова страна. Сега човекът стои точно между два кръстопътя и му предстои решителен избор (1, с. 133).

Без благодатта може да има само външно поправяне

Случва се някой сам, без благодатта, да почне да се напруга да се промени към добро, сам отсича пороците; но продължава известно време този труд и пак го изоставя, или пък дори да не го изостави, успява да формира чрез него от себе си човек, чист само по външност; това е естествено поправяне; в него липсва вътрешен дух на живот. Главното тук е благодатното събуждане; то свидетелства за божествено избраничество и обещава специално покровителство. Затова трябва първо да се молим за него и да се молим с цялата сила на вярата, с цялата мощ на надеждата (2, с. 206).

Не можеш по своя воля да вземеш нищо от Господа

В тайнството покаяние е скрита удивителна сила. Осъзнаването на греховете само с ум, без изповед и разрешителна молитва, не задоволява каещия се и почти винаги остава безплодно за живота. Тук наистина става запечатване на християнина - благодатно... Не можеш по своя воля да вземеш нищо от Господа (2, с. 209-210).

8. Правила преди началото на войната

Определи нови порядки

Този, който, оставайки в предишните порядки, иска да се очисти от страстите, напразно се самозалъгва с надежда. Защо Мария Египетска не се върнала в Египет, за да се засели в тамошните пустини, а отишла в Задиорданската пустиня? Защото преди да стигне до Египетската пустиня, е щяла да срещне предишни обстоятелства и едва ли би устояла на възбужденията на греха, които биха произлезли от това... Всеки трябва да постъпва така. След като си взел доброто решение да се поправиш, трябва да отхвърлиш всичко предишно и да си определиш нови порядки и правила. Това ще свие порочните склонности и страсти или ще ги постави сякаш под робство (6, с. 100).

Благоразумният воин трябва сега да прекъсне това външно снабдяване на врага. А за тази цел е необходимо:

а) Да преустрои цялото си външно поведение, да даде на всичко в него нов вид, нови подбуди, ново време и други подобни промени в съответствие с духа на новия живот.

б) Да разпредели времето си така, че да не остава нито минута без подобаващо занимание. Промеждутъците, свободни от необходимите занимания, трябва да бъдат запълвани не с какво да е, а със занимания, спомагащи за умъртвяване на греха и укрепване на духа...

в) Да върже сетивата си, най-вече очите, слуха и езика - най-добрите проводници на греха от сърцето навън и от вън към сърцето.

г) Да придава духовно значение на абсолютно всичко, с което трябва да се срещне - предмети, лица, събития - и най-вече да напълни мястото на постоянното си пребиваване с поразителни за душата неща, та по този начин, живеейки във външното, човек да живее сякаш в някакво Божествено училище (1, с. 277).

Постави двама бдителни стражи - трезвение и бдение

Христовият воин трябва постоянно да има двама бдителни стражи, а именно: трезвение и добро обмисляне... Закон за първото: след като чрез помненето на Божието присъствие от душата е изгонен всеки помисъл, застани пред вратата на сърцето и старателно следи всичко влизащо и излизащо от него, и най-вече не позволявай на чувствата и желанията да предопределят действията, тъй като оттук произлиза цялото зло.

Закон за второто: отначало всеки ден сядай и обмисляй всички възможни срещи и събития, всички възможни чувства и движения, които могат да възникнат по повод на тях; и предварително приготвяй в себе си адекватна опора против това, за да не се смутиш и да не паднеш при неочаквано нападение (1, с. 278).

Всички тези действия означават едно: да внимаваш да не се промъкне врагът. Да бдиш и да бодърстваш значи да не спиш, да не се отдаваш на нехайство, а да държиш и душата, и тялото в напрежение. Да се упражняваш в трезвение означава да не привързваш сърцето си към нищо друго, освен към Бога. Това привързване опиянява душата и тя започва да не знае какво прави. Да пазиш означава строго да внимаваш, в сърцето да не се появи нещо недобро. Когато, държейки силите си в напрежение и не привързвайки сърцето си към нищо, зорко следите всичко случващо се вътре в него, истински ще изпълнявате посочените по-горе Господни и апостолски предписания - ще стоите на стража (3, с. 194).

Но има един похват, към който, ако се придържате с цялото си внимание, рядко нещо страстно ще се промъкне незабелязано, а именно: да преценявате към какво клонят мислите и чувствата ви - към угаждане на Бога или към самоугодничество. Изобщо не е трудно да се определи това. Само внимавайте в себе си. Знайте, че щом правите нещо напреки на самоугодничеството, тук няма грешка. Един старец казал на ученика си:

- Внимавай да не държиш в себе си изменник.

- Кой е този изменник? - попитал ученикът.

- Самоугодничеството - отговорил старецът.

И наистина. То е причината за всички беди (3, с. 198).

9. Правила по време на война

От какво да започнеш войната: с лошите дела или с помислите

Борбата започва. Отначало тази борба се води с делата, а когато човек отвикне от лошите дела, вече започва война с лошите мисли и чувства (9, с. 202).

В началото е по-добре да отстъпиш

Освен че употребата на един или друг способ за водене на война съответства на степените на духовно израстване, отначало е най-добре да отстъпим, тоест да се скрием под покрива на Господ, без да противодействаме. По-нататък, когато от опит опознаем враговете и изучим нападенията им, без да губим време, можем да ги отблъскваме (1, с. 279).

Раздели себе си на себе си и на враг

Побързайте да отделите себе си от врага и противопоставете себе си на него и него - на себе си. Мислим, че страстното движение, което ни тревожи - това сме ние, нашата природа, и бързае да я задоволяваме, а всъщност то не е наша природа и не сме ние, а е врагът ни. Тази заблуда е източникът на всичките ни грехопадения и несправедни дела. Ако веднага успеем да разграничим страстта от себе си, ще се стремим не да я задоволим, а да ѝ се противопоставим.

След като отделите от себе си безпокоящата ви страст и след като я осъзнаете като ваш враг, започнете да воювате против нея, да я атакувате, като сменяте едно оръжие с друго, докато тя не избяга или не се скрие от вас (9, с. 135).

Голяма и всеобща грешка е да считаме всичко възникващо в нас за кръвна собственост, зад която трябва да стоим като зад себе си. Всичко греховно е дошло допълнително при нас; затова винаги трябва да го отделяме от себе си, в противен случай ще имаме предател в самите себе си. Този, който иска да води борба със себе си, трябва да раздели себе си на себе си и на враг, криещ се в него. След като отделиш от себе си определено порочно движение и го осъзнаеш като враг, предай после това съзнание и на чувството, възроди в сърцето си омраза към него. Това е най-спасителното средство за прогонване на греха. Всяко греховно движение се държи в душата чрез усещане на някакво приятно чувство от него; затова, когато е възбудена омраза към него, то, лишавайки се от всяка опора, изчезва от само себе си (1, с. 280-281).

И така, трябва да се раздвоим. Да поставим себе си от едната страна, а страстния човек да отблъснем към другата - да го поставим срещу нас и да започнем борба и война с него (8, с. 20).

Издигни противоположни убеждения и противоположни чувства

Борбата е започнала - пази предимно сърцето; не позволявай навъзникващите движения да достигат до чувство, пресрещай ги пред входа на душата и се старай да ги поразис там. А за тази цел бързай да издигнеш в душата убеждения, противоположни на онези, на които се крепи смущаващият помисъл. В мисловната бран тези противоубеждения са не само щит, но и стрели - защитават сърцето ти и поразяват врага точно в сърцето. От този момент нататък борбата ще се състои в това - възникналият грях постоянно ще се ограда с мисли и представи, които го защитават, а борещият се от своя страна ще унищожава тези крепости с противоположни мисли и представи (1, с. 281).

Призови Господа в молитва

Ако и след това, впрочем - добросъвестно, действие в своя защита врагът все още стои като привидение в душата и не иска да отстъпи място, това е явен знак, че той е подкрепян от странична сила. Затова и ти трябва да се обърнеш към странична - земна или небесна - помощ - да се разкриеш пред твоя наставник и в усърдна молитва да призовеш Господ, всички светии и особено Ангела пазител (1, с. 282).

Трябва да се обръщаме към Господа, като слизаем с вниманието на ума в сърцето и там викаме към Него. Ако постоянно бихме изпълнявали това малко правилце - като се утвърдим с ума в сърцето, да стоим пред Господа със страх, благоговение и преданост - то в нас никога не биха възниквали не само страстни пожелания и чувства, но и голи помисли (3, с. 212).

Бий врага с името на Господа

Един отец оприличава сърцето на дупка, пълна със змии. Тези змии са страстите. Когато от сърцето се показва нещо страстно, това е все едно, че змия си подава главата от дупката. Удряй я по главата с името на Господа и тя ще се скрие. Щом се покаже друга, удряй и нея. И така удряй всяка змия. Щом набиеш десетинапъти такава змия - страст, тя ще престане да се подава от дупката и дори съвсем ще умре. Ако затрупаш дупката или не даваш храна на змиите, те ще измрат. Така и страстите ще замрат, ако не им даваш храна чрез съчувствие към техните внушения, а напротив, с гняв ги отхвърляш веднага щом се появят (3, с. 221).

Допълни мислената борба с деятелна

Мислената борба сама изгонва страстта от съзнанието; но страстта все още си остава жива и само се е скрила. Напротив противоположното дело поразява тази змия в главата... Мислената борба, съчетана с деятелна, поразявайки страстта отвън и отвътре, я унищожава също толкова бързо, колкото бързо загива врагът, когато бъде обкръжен и избиван и фронтално, и в тил (1, с. 290).

Намери главната страст и се бори с нея мислено и деятелно

Потрудете се да намерите главната си страст и насочете срещу нея не само мислената, но и деятелната си борба (3, с. 225).

Главната страст ще се покаже при обръщането, по време на опознаването на своята греховност и на покаянието. Когато даваме обет да не грешим, тази страст привлича най-силно вниманието ни. Затова и след това тя трябва да представлява първия обект на противодействие спрямо живеещия в нас грях. Тя засенчва всички страсти и ги навързва около себе си или пък им дава опорна точка в себе си. Другите страсти не могат и да бъдат открити по друг начин, освен след отслабването и побеждаването на тази, и като бъдат подплашени и разпъдени заедно с нея... И не можем да преминем към покоряване на родоначалните страсти, без да сме покорили нея. В това отношение редът на добротворството се вижда от само себе си. А именно, първо ще тръгнат делата против господстващата страст, по-нататък - против родоначалните страсти, а после, щом господстващата и родоначалните страсти стихнат, на добротворството му се предоставя свобода по своя преценка и в по-голяма степен - по вътрешно указание, да доубива останките от вражеското пълчище. Която страст се съживи и се покаже - против нея и да определяме дела (1, с. 291).

Трябва да преследваме врага дотогава, докато от него не остане и следа. В противен случай дори прост помисъл, оставен в сърцето, като лошо семе ще даде свой плод в незабележимо скланяне на душата към себе си (1, с. 282).

Последна степен на борбата

Накрая окончателното като че ли пречистване на целия ни състав, очистиането му като в огън се извършва от Самия Господ. А именно: отвън - чрез скърби, отвътре - чрез сълзи... Преминалите през тази степен, като издигнали се на небето, вече не са земни, а са небесни, биват вземани от Божествения Дух и носени от Него подобно на колесниците от видението на Иезекиил. Бог е Действащият в тях. Състоянието им е непостижимо за мисълта. Хората го опознават само от личен опит, затова и достигналите до него не говорят за него; това не е и полезно, а може би дори не е и безвредно (1, с. 294-295).

Кога е краят на войната

Врагът е прогонен, страстта е угасена, душата се е успокоила, но това още не означава, че една или друга страст е била смъртоносно поражена, не, тя само се е притаила, временно се е отстранила, макар и поражена. Нов повод - и веднага ще стане, макар вече не със същата сила... Това означава, че християнинът никога не бива да сваля от себе си всеоръжието; той е несменяем воин, който винаги трябва да бъде готов за бой. Точно в този смисъл е и казано: *Който претърпи докрай, ще бъде спасен* (Мат. 10:22)... А кога е краят? Това не може да се определи. Може да се каже само, че колкото по-решително се бори някой, без да се поддава на никакво страстно влечение, толкова по-скоро страстите в него започват да отслабват и според това, как продължава тази упорита бран, в душата му започват да се настаняват мир и тишина. С течение на времето душата му достига до тихо и мирно устройство, в което като в полунощна тишина почва да царува дълбоко безмълвие - признак, че враговете са прогонени далеч или са убити на място (9, с. 136-138).

Не се препоръчва да вярваме, че страстта е угаснала, сякаш вече я няма или е умряла. По-добре винаги да я сравняваме с преструваща се на умряла змия, която при всеки сгоден случай е готова да ни ухапе (2, с. 171).

10. Правила след войната

Войната свърши. Благодарни на Господа за избавянето от поражение, но не се отдавай прекомерно на радост от спасението, не допускай безгрижие, не отслабвай ревността - врагът често само се преструва на победен, та щом се отдадеш на чувството, че си в безопасност, да те поразят толкова по-лесно с ненадейно нападение.

Затова не сваляй бойните оръжия и не забравяй предпазните правила. Бъди винаги добър и бдителен воин... Не казвай на никого за победата - това силно ще раздразни врага, а теб ще обезсили. Тщеславието, което при това не може да бъде избягнато, ще отвори портите на душевната крепост и след победата над един враг ще трябва да се сражаваш с цялата тълпа от врагове. Ако ли пък бъдеш поразен - съкрушавай се, но не бягай от Бога, не упорствай; бързай да направиш сърцето си по-мек и да го доведеш до разкаяние (1, с. 283).

Сега ще ти посоча и две-три малки предпазни средства

Първо. Никога да не мислим, че вече сме успели в нещо. Нашата немощ е такава, че щом вътре в нас се покаже нещо поне малко добричко, веднага крещим: “Ето! Успях!” Гонете такива мисли. Защото доброто никога не се дава изведнъж; а врагът внушава това. Само се поддай на това внушение и енергията веднага ще намалее; а оттук отново си близо до вътрешни неуредици. За да не попаднете под влиянието на тази лоша мисъл, всеки ден, като ставате от сън, се настройвайте така, сякаш за първи път започвате да се трудите на това поприще.

Второ. Под никакъв предлог не си позволявайте отстъпки. Ще минат ден-два в трудове на самонаблюдение и самопринуждение, врагът ще дойде и ще почне да нашепва в ухото: “Е, стига толкова! Потруди се. Дай си сега малко почивка”. Това е такова измамно внушение, че отначало няма и да помислиш, че трябва да му се противопоставиш, а същевременно е толкова злодейско, че само малко да му се поддадеш, и всичко в тебе ще закипи. Снизходителността към себе си е като малка дупчица в бент. Само да се появи, и вече не можеш да удържиш бента, водата неминуемо ще го отнесе. Снизходителността към себе си прави същото вътре в нас - размеква всичко така, че възстановяването на себе си ще трябва отново да се започне отначало. Бойте се от това, като от най-лош, макар и сладкодумен враг (3, с. 161-162).

11. Основни закономерности при водене на войната

Без пост и подвизи не ще победиш страстите

Основата на страстите е в плътта. Когато плътта е изнурена, тогава сякаш под страстите е прокопан подземен ход и крепостта им се руши. А да победиш страстите без пост - би било чудо, приличащо на това, да бъдеш в огън и да не се изгориш (4, с. 97).

Телесните подвизи са нужни поради това, че тялото служи за седалище на страстите. Не смириш ли плътта, няма да имаш успех в преодоляването на страстите. Затова трябва да преумориш плътта с лишаване от храна, от сън, от покой и от всяка наслада на сетивата (7, с. 242).

Не само плътският грях, но и всяко угаждане на плътта по отношение на храна, напитки, сън, покой, положение или пресича духовните движения, или намалява силата на напрежението им. (7, с. 439)

Бийте страстите и отвътре, и отвън, а добрите си страни възпитавайте, като им давате простор и ги упражнявате. Главното тук е молитвата. За нея вече стана дума. След нея следва трудът на добротворството... А заедно с това трябва да вървят душеспасителни четения и беседи и изпълнението на църковните последования, и подвигът на самоумъртвяване - да си отказвате, когато е необходимо, по малко по отношение на храна, сън, веселби и всякакви утехи на самоугаждане, и да се държите в постоянна самосъпротива и самопринуждаване (3, с. 226-227).

Самосъпротива и самопринуждение - това са двете страни на възродената в духа ревност, същинските принципи на подвижничеството. И едното, и другото представляват борба на човека със себе си, или иначе казано, подвиг... Който не е в борба, не е в подвиг, той е в прелест (1, с. 191).

Същност на вътрешната бран

И така, ето накъде трябва да бъде насочено цялото внимание на подвижника - навътре към себе си - към помислите, пожеланията, страстите, влеченията - впрочем, предимно към помислите, тъй като сърцето и волята не са така подвижни като мисълта, а страстите и желанията рядко се надигат самостоятелно, но в повечето случаи се раждат от помисли. Оттук и правилото: "Отсечи помисъла и ще отсечеш всичко" (1, с. 275-276).

Въпросът "Как?", се решава по следния начин: слез с вниманието си в сърцето, застани там пред Господа и не допускай нищо греховно. В това се състои цялото дело на вътрешната бран (13, с. 120).

Трябва да гониш помислите, да не ги задържаш доброволно. Щом се покаже съчувствие или наслада - трябва да ги потискаш с всички сили... Тук е главният пункт на вътрешната бран (13, с. 119-120).

Поставете си за закон да действате така и по отношение на страстите. В какъвто и малък вид да се проявят те, бързайте да ги изгоните, и то така безмилостно, че да не остане и следа от тях (3, с. 199).

Какъвто помисъл влиза - значи тази страст е по-силна; против нея почвайте да действате по-силно. Но все пак ни най-малко не разчитайте на себе си и не се надявайте да направите нещо със собствен труд. Господ изпраща целебните лекарства и средства. На Него се предавайте; и това - всеки час. За трудене - трудете се; но очаквайте всичко добро само от Господ (14, с. 179).

Поставете си за закон - всеки път, щом се случи беда, тоест вражеско нападение под формата на лош помисъл или чувство, да не се задоволявате само с отблъскване и несъгласие, а да присъединявате към това и молитва до образуване в душата на противоположни чувства и мисли. И винаги завършвайте с това своята бран с греха (14, с. 77-78).

Ще добавя още, че един от законите на Божествения Промисъл за нас е: така да устройва живота на всекиго и стечението на случайностите в него, че той, като ги използва разумно, да може по най-бърз и най-удобен начин да се очисти от страстите (3, с. 226).

12. Отговори на будещи недоумение въпроси

Не ми достигат сили да започна борбата - какво да правя?

Първата стъпка е трудна - първото себепобеждаване, първата решимост за борба; а после, каквато и схватка да има в хода на войната, ще става все по-леко и по-леко. И ревността ще се разгаря, и умението да побеждаваш ще се увеличава, и врагът ще отслабва. Тук е също като в обикновената война.

- Воините ги е страх само да започнат, а после вече не се стряскат от нищо - всичко някак става и спорно, и леко. И при духовната бран, само я започни; по-нататък борбата ще се разгорещява и облекчава от само себе си. И след това - колкото по-гореща и по-енергична е схватката, толкова по-скоро ще настъпи краят на борбата и толкова по-близо е покоят. - Започват да не ти достигат сили? - Моли се. Господ ще изпрати. Заобиколи се с помисли за опасността от пребиваване в страстите и с това ще подгониш себе си от тъмнината към Христовата светлина. Съживи чувството за мъчителността на страстите и ще им се ядосаш и ще придобиеш желание да се избавиш от тях. След това, като изповядаш немощта си пред Господа, стой и хлопай на вратата на Неговото милосърдие, и викай за помощ. Помощта ще дойде, Господ ще те погледне милостиво. Светлината на Окоето Му ще изгори в теб самосъжалението и ще запали ревност, а после, ако Господ е с нас, кой ще бъде против нас! (8, с. 144).

Как и защо страстите са свързани с адските мъки?

Ще използваме още едно сравнение. Сред мъченията е имало и следното: нахранват лишения от свобода с нещо солено и го затварят, без да му дават да пие вода. Какво мъчително терзание е изпитвал такъв

нещастник! Но кой го изгаря и го мъчи? Отвън никой. Той носи мъчителното изгаряне в самия себе си: няма с какво да утоли жаждата си - и жаждата го убива. Така са и страстите; та нали това са вътрешни жажди, разпалвания, копнежи на грехолюбивата душа; задоволиш ги - те замълчат за известно време, а после отново с още по-голяма сила изискват да бъдат задоволени и не ни дават покой, докато не бъдат задоволени. Но на онзи свят няма да има с какво да ги задоволим, защото всички предмети на страстите са земни. Самите страсти ще останат в душата и ще искат да бъдат задоволени, но тъй като няма да има с какво да ги задоволим, жаждата ще става все по-силна и по-мъчителна. И колкото повече живее душата, толкова повече ще се измъчва и терзае от незадоволимите страсти; тази непреставаша мъка ще нараства все повече и повече, и този растеж и усиление не ще имат край. Това е и адът! Завистта е червеят, гневът и яростта са огънят, омразата е скърцането със зъби, похотта е външната тъмнина. Този ад започва още тук, защото кой страстен човек се наслаждава на покой? Само че тук страстите не проявяват цялата си мъчителност над душата - тялото и общезитието отблъскват ударите им, но там няма да има такова нещо. Тогава те ще нападнат душата с цялата си ярост. "Най-после в това тяло - казва авва Доротей - душата получава облекчение от страстите си и известно утешение:

Човек яде, пие, спи, разговаря, разхожда се с любимите си приятели, а когато душата излезе от тялото, тя ще остане сама със страстите си и затова винаги ще бъде мъчена от тях. Както болният от треска страда от вътрешен огън, така и страстната душа винаги ще бъде измъчвана, горката, от лошия си навик. Затова - заключава преподобният - винаги ви казвам: старайте се да отглеждате в себе си добри разположения, та да ги намерите там, защото, каквото човек има тук, то излиза с него, и това ще има там" (9, с. 462-464).

Как да се отнасяме към неволните грехове, особено в мислите и чувствата?

Мислите са грешни, когато доброволно им даваме място в душата. Но когато мислите сами се натрапват, а душата не ги иска и им се противопоставя, тогава няма грях, а има добра борба.

Чувството е грешно, когато се съгласяваме с него, задържаме го и го разпалваме; а когато то неволно нахълта в душата, душата не го иска и се мъчи да го изтласка, тогава няма грях, а има добра борба. Случва се заедно с чувството веднага да възникне и съчувствие; но душата, щом го забележи, веднага се опълчва против него, и тук няма грях. Съчувствието е грешно, когато му позволяваме да цари в душата, макар да знаем, че е лошо.

Грешното дело се развива така: мисъл, чувство и съчувствие, съгласие, решение или избор - и дело... Който прогони мисълта, остава чист. Грешността започва от чувството и съчувствието и е в зависимост от съгласието. Където няма съгласие, там няма и грях.

Разбирате ли в писмото ми какво означава думата "охлаждане"? То може да бъде неволно, но може да бъде и от осъзнати дела... от външни развлечения, хаотични разговори, ситост, излишен сън... и много други неща... Тук има виновност.

Недобрите движения в тялото, докато няма сънаслаждаване и съгласие, са безгрешни. Сънаслаждението и съгласието ги правят грешни. Под неуспех по отношение на страстите се разбира, когато не ги отблъскваме, а им позволяваме да влязат в сърцето и да пораздат там беснеее.

По тези признаци осъждайте или оневинявайте своите гняв, злоба, самомнение, резки сърдити думи, осъждане на другите, превъзнасяне, нехайство за Бога и равнодушие към духовното, егоизъм. Всичко това са големи грешни актове, те са грешни поради съгласието за тях. Стойте пред вратата на сърцето и щом забележите нещо лошо да се е промъкнало вътре или да се приближава, го гонете безмилостно... и ще избегнете греха. Способът за това е - внимание към себе си при внимание към Бога. Ако се държите така, ще се избавите от греховете и на мисълта, и на чувствата (16, с. 85-87).

Това, че възникват страстни помисли, чувства и желания, е нещо обичайно за всички. То означава, че душата е нечиста; но тук още няма грях. Грехът започва, когато някой съзнателно задържа в себе си тези движения и се съгласява с тях. Но този, който, щом забележи недобра мисъл или чувство, веднага ги прогонва с гняв, запазва невинността си. И дори заслужава похвала за това отблъскване на вражеските изкушения като воин, който е прогонил и отблъснал врага, веднага щом го е видял (14, с. 77).

Ако някой строго самонаблюдаващ се, живеещ с добро сърце и трезва мисъл, без да иска, сам не знаейки как, падне в някакво съгрешение с мисъл, дума или дело и после, щом го забележи, веднага го от-хвърли със сърдечна омраза, а себе си освети с покаянна молитва: *От моите тайни грехове ме очисти* (Пс. 18:13), простъпката му е невинна - това е дело на немощ, а не на злонамереност, например - внезапно нападение на осъждане, завист и така нататък. Само главното е - щом забележиш, да го отхвърлиш със сърцето си, защото който след това го приеме и изпита наслада от него, после ще избере това, което преди не е виждал и което е извършил, без да знае и без да избира (2, с. 153-154).

Допустими ли са умерените страсти?

Страстите винаги са несправедливи - и да се изисква само умереност в страстите е все едно да се узаконява в известна степен неправдата. Колко опасно е да се прилага на дело този принцип, е известно от опита. Позволи на страстта само да се зароди, а след това тя вече и без специална помощ, от само себе си, бързо ще почне да расте и крепне. Няма да успееш и да се огледаш, когато тя толкова ще възмъжее, че вече не ще се справиш с нея (5, с. 73).

Под каквато и малка и слаба форма да се проявява страстното, трябва да се отнасяме към него като към най-голямо и силно.

Поставете си като закон да действате така и по отношение на страстите: под каквато и малка форма да се появят, бързайте да ги изгонвате, и така безмилостно, че от тях да не остане и следа (3, с. 199).

Как да избягваме паденията?

“Надменността (лошият помисъл) предшества падението” (ср.: Притч. 16:18 - слав.). Следователно, не допускай лоши мисли и няма да има падения. А същевременно, за какво най-много нехаят хората? За мислите. Позволяват им да се ширят колкото и както си искат и никога дори и не помислят да ги укротят или да ги насочат към разумни занимания. А междувременно в тази вътрешна суматоха врагът се приближава, влага зло в сърцето, измамва го и го склонява към това зло. И човек, сам не забелязвайки това, е готов да извърши злото. Остава му или да изпълнява сковаващото сърцето зло, или да се бори. Но за наше нещастие почти никой не се захваща с последното, а всички, като вързани, биват водени към злото (4, с. 51).

Мислите са началото на цялото зло. Не допускай лоши мисли и с това ще заключиш завинаги вратата на душата си за сатаната. А че идват недобри мисли - какво да се прави; на света няма човек, който да няма такива мисли, и тук няма никакъв грях. Прогони ги - и край на всичко; пак ще дойдат - пак ги прогони, и така - цял живот. А когато приемеш някакви мисли и започнеш да се занимаваш с тях, не е чудно, че ще се появи и съчувствие към тях; тогава те ще станат още по-натрапчиви. След съчувствието ще тръгнат лоши намерения ту за едни, ту за други недобри дела. Неопределените намерения ще изкристализират после в предразположение към някое от тях; започва избор, съгласие и решимост - и ето ти грях вътре в теб! Вратата на сърцето е широко отворена. Щом се появи съгласие, сатаната скача вътре и почва да тиранства. Тогава горката душа бива гонена като затворник или като подплашено животно и бива измъчвана във вършене на нечисти дела. Ако не бе допуснала лоши мисли - нищо такова не би се случило (4, с. 175).

Съществуват ли непреодолими страсти и какво да правим с тях?

Казват на оздравелия: “Не яж това, не пий онова, не ходи там”. Ако не послуша, пак ще раздразни болестта. Така е и в духовния живот. Трябва да се упражняваме в трезвение, да бодърстваме, да се молим - и греховната болест няма да се завърне. Ако не започнеш да внимаваш в себе си, ако си позволяваш безразборно да гледаш, да слушаш, да говориш и да вършиш всичко - как тогава грехът няма да се раздразни и няма отново да добие сила? Господ наредил на прокажения да изпълни всичко според закона. Това означава следното: след изповед трябва да получиш епитимия и да я изпълняваш стриктно; в нея е скрита голяма предпазна сила. Но защо някой казва: “Греховният навик ме надви, не мога да се справя със себе си”? Защото или покаянието и изповедта са били непълни, или след предупрежденията се държи слабо, или си позволява снизходителност към себе си. Иска да постигне всичко без труд и самопринуждаване - и бива осмиван от врага. Реши се да стоиш до смърт и покажи това на дело; ще видиш каква сила има в това.

Истина е, че във всяка непреодолимо явяваща се страст врагът завладява душата, но това не е оправдание; защото той ще избяга веднага щом с Божията помощ осъществиш обрат вътре в себе си (4, с. 137).

Как да се отнасяме към самоусъвършенстването?

Докато душата е в грях, я владее неин индивидуален зъл дух, макар невинаги да показва това. Той е по-силен от душата, затова и не се бои от въставане от нейна страна, властва и тиранства над нея без съпротива. Но щом Господ дойде в душата, привлечен от вярата и покаянието, разкъсва всички сатанински окови, изгонва беса и го лишава от всякаква власт над душата на такъв човек. И докато тази душа служи на Господа, бесовете не могат да я завладеят, защото тя е силна чрез Господа, по-силна от тях. Но когато душата сбърка и се отдръпне от Господа, бесът отново я напада и надвива, и на нея, горката, ѝ става по-зле от преди. Това е всеобщ невидим ред на явленията в духовния свят (4, с. 152).

Какво представлява “аз”-ът и как да постъпваме с него?

Въпросът ви - как да постъпвате с “аз”-а - е съвсем естествен за душа, поела по пътя към самопознанието. Как да постъпвате? Трийте го и го стрийте на прах... Вземете камък... този, който, като се откъснал от планината, направил истукана на прах. Целият живот е определен за това... Методът за това е прост: не слушайте “аз”-а и постъпвайте противно на него. Делата му са: да вярва на своя ум, да следва своята воля, да съчувства на своето чувство. Най-осезаемата му проява в живота е самосъжалението... Отричането от всички прояви на “аз”-а и постъпването напук на него представляват неговото стриване... Чули сте заповед за това от устата на Самия Господ: *да се отрече от себе си*. Почнете да се самонаблюдавате... и забелязвайте проявите на своя “аз”... и след това постъпвайте противно на него във всичко - и в голямото, и в малкото (16, с. 66).

Грехът навън е плод на вътрешната греховност. А цялата вътрешна греховност се корени в егоизма и неговите изчадия. Следователно хуманистите трябва да си въведат като закон такива порядки, с които се потиска егоизмът, а егоизмът се потиска най-силно с непостъпване според своята воля. Не постъпвай според своята воля и скоро ще надвиеш егоизма. И обратно, употребявай каквито щещ средства против егоизма, но няма да му сториш нищо, ако даваш свобода на волята си. Оттук следва, че където търсят своята воличка във всичко, там търсят разширяване на егоизма и изчезване на любовта, търсят голямо зло. А впрочем, такъв е духът на сегашното време - и злото расте (4, с. 124).

Когато егоизмът се всели в сърцето, в него се разплъжда цяло пълчище страсти. Самият той поразява правдата и любовта, изискващи самоотричане, а страстите, пораждани от него, изгонват всички други добродетели. И човек става по сърдечното си устройство негоден за нищо истински добро. Все още може да даде *десетък от гъозум, седефче и от всякакъв зеленчук* (Лук. 11:42), но не намира в себе си мъжество да направи нещо по-съществено. Това не означава, че и външното му поведение е безобразно. Не, то по всякакъв начин се боядисва с добропорядъчност, само че в самия себе си той е “скрит гроб, над който хората ходят и не знаят това” (4, с. 155).

Не е ли опасно вътрешното раздвоение? Как се извършва то и трябва ли да го прекъсваме?

Питате: “Какво да правя, когато вътре в мен има раздвоение?” Първо, знайте, че това не е нещо лошо, а е обичаен обрат в духовния живот. Когато духът ни под действие на благодатта се събужда, тогава той се устремява към Бога и устремява всичко натам. А егоистичният нрав и след това все още си остава и изтъква правата си, притегляйки по стар обичай към себе си и чувството, и волята. Ето защо всички изпитват това, което е изпитвал и апостолът: *Кога искам да върша доброто, злото стои до мене* (Рим. 7:21). Това е и раздвоението. Какво да правите в такъв случай? Винаги вземайте страната на духа, а изискванията на егоистичния плътски човек прогонвайте и потискайте. В това се състои духовната бран. Тя е кратка... Щом забележите вътре в себе си движение, противно на духа, отхвърляйте го със сърцето си, поразете това движение с неприязън - и веднага се обръщайте молитвено към Господа, и Той ще помогне. Искреното отхвърляне на недоброто и искрената молитва към Господ винаги побеждават; и пресичат вътрешното раздвоение (16, с. 58-59).

Ще попитате, как се извършва самото раздвоение? Отговарям. То се извършва със силата и действието на покаянието. Защото, що е покаяние? Ето какво! Човек започва да се гнуса от всичко нечисто, страстно и

греховно и желаейки да се избави и да се очисти от него, твърдо решава да посвети живота си на Господ и на изпълняване на Неговите свети заповеди, без в нищо да проявява снизходителност към страстите и без да се поддава повече на техните влечения. Ето какво е покаяние (8, с. 20-21).

Как да постъпваме при съмнения във вярата?

Считайте се за човек, подобен на онзи, който усеща внушения за някое греховно дело или лоша похот. И се научете да действате по отношение на съмненията по същия начин, както той действа по отношение на похотите. Първият начин за усещания лоши влечения е - да счита внушенията не за свои, а за натрапени отвън - да постави разграничителна линия между себе си и натрапеното и като го счете за чуждо, да се отнесе към него не като към свое дете, а като към вражеско изчадие. Оттук принуждението човек да постъпва според внушението на усещаното не само отслабва в душата, но и съвсем изчезва от нея. Хората обикновено смятат така: "Природата ми го изисква - как да не го задоволя?" Но на този, който веднага е разпознал в родилото се желание чуждо дете, му идва на ум не тази теза, а съвсем друга. Той се обръща с въпроси към желанието и го подлага на анализ и критика. Този доста прост начин разсейва изкушението - то изчезва като дим от вятъра. Ето това трябва да правите при всяко съмнение.

При всяко пораждаване на съмнение не се съгласявайте с него в ума си, сякаш вече действително е така, както то внушава; а го спирайте още на входа като неканен гост и го подлагайте на оглед. Както при пожеланията първото нещо е да не се съгласяваме с тях със сърцето си, така и при съмненията първото нещо е да не се съгласяваме с тях с ума си. Ще кажете, че то внезапно обзема и обхваща целия ум. Това нищо не значи. И при желанието става така, че внезапно обземат цялото сърце. Но това не означава, че те вече са победили, а е белег само за безсрамието на нападащия. Ако някой ненадейно се нахвърли върху вас и ви сграбчи с ръце, вие не се предавате в негова власт, а го отблъсквате; така е и тук. Дори съмнението да е обхванало целия ум, напрегнете се да го отблъснете, за да застане то отвън и да можете да постъпвате с него като с друго, чуждо лице.

Ако почнете да действате така, много съмнения ще изчезват веднага щом ги отблъснете от ума и ги повикате на съд. Ако упорито остават, почнете да ги гоните. По отношение на пожеланията всички светии след осъзнаване на вражеско приближаване прилагат второ средство - заедно със собствената борба против тях се обръщат към Господа Спасител и те изчезват. Мисля, че трябва да се прави същото и по отношение на съмненията. Обръщайте се умно към Господа и Го молете да прогони изкушението и изкушаващия. И това ще стане.

Третият прием е да възстановите доброто в себе си в обичайната му сила. И умът, и сърцето ви са здрави. Не ги клеветете. Каквото става, става от врага. Така че има за какво да се захванете в самите себе си. Заловете се за това. Каквито добри мисли и чувства изпитвате, тях и бързайте да възстановите. Мисля, че цялата ви беда е в това, че приемате пораждащите се съмнения като приятели и ги пускате вътре в себе си, и ги лелеете, заставайки на тяхна страна. Това значи да се предавате без никаква съпротива под пълната власт на врага. А занаят се придържайте към убеждението, че съмненията не са нищо истинско и щом се родят, ги гонете, като по всякакъв начин се мъчите да останете на страната на доброто и истината, които сте изпитали.

Когато възстановите доброто си състояние, тогава ще можете да анализирате съмнението. Тогава то вече ще бъде много слабо - и победата винаги ще бъде ваша (18, с. 206-208).

Поставете си за закон никога да не приемате никакви съмнения и недоумения, а още от първата им поява да ги гоните надалеч, без разговори, колкото и основателни и впечатляващи да са те. С това ще бъде сложен край на всички приближавания на врага (18, с. 218).

Разлика между даване на оценка и осъждане

Трябва обаче да различаваме даването на оценка от осъждането. Грехът започва, когато в сърцето се заражда презрение към някого заради някоя негова слабост. Можем да отсъдим просто, без никаква присъда над съдения. А ако при това в сърцето ни има съжаление за съгрешилото лице, желание, то да се поправи

и молитва за това, то тогава вече няма да има грях на осъждане, а ще се извърши дело на любов, възможно при такава среща. Грехът на осъждането е повече в сърцето, отколкото на езика. Думите за едно и също нещо могат да бъдат, а могат и да не бъдат грях в зависимост от чувството, с което се произнасят. Чувството дава и тон на речта. Но по-добре по всякакъв начин да се въздържа от даване на оценка, за да не паднем в осъждане, тоест да не ходим около огън и сажди, за да не се опарим и да не се изцапаме. По-скоро трябва да преминаваме към самоосъждане и самоукоряване (14, с. 216-219).

С какво се измерва духовното преуспяване?

Светите Отци казват: “Не се измервай”... Най-добрата мярка за себе си е: “Нямам нищо... Господи, дай ми да поставя добро начало! Господи, по който начин знаеш, спаси ме!” И гонете всяка мисъл за измерване на себе си, а като забравяте това, що е зад вас - сякаш изобщо не го е имало - силно се стремете към това, що е пред вас (ср. Фил. 3:13). Врагът ви внушава да се измервате, за да възбуди самомнение и да развали цялата работа. Винаги си казвайте: “Нямам нищо, нямам какво да измервам” (12, с. 93).

Измервайте себе си не с подвизи, а със стихване на страстите. Стихне някоя - това е крачка напред. А когато всички изчезнат, тогава кажете: “Слава Богу! Изскочих на полянка, сега по-спокойно ще вървя бавничко, че то цялата се изподрах, докато вървах сред тръните на тези драки” (10, с. 214-215).

Защо в монашество е по-лесно да надвием страстите?

Дълг на всички християни е да побеждават и изкореняват страстите. *Които са Христови, разпнали са плътта си със страстите и похотите* (Гал. 5, 5:24) - казва апостолът. Но мнозина, като виждат колко е трудно да се борят и да побеждават страстите, намирайки се в житейски и граждански грижи и връзки, скъсват тези връзки - напускат семейството и обществото и постъпват в манастир за живот и ред, които са приспособени точно за изкореняване на страстите. Така че монашеството е противоборствен на страстите, страстоизтребителен, сърцеочистителен живот.

Когато човек приеме монашество, това не означава, че по този начин страстите вече са премахнати. Не. Страстите си остават; само че човек почва да живее при такива порядки, при които за страстите няма храна и подкрепа, което представлява приспособеността на монашеството към борбата със страстите и тяхното побеждаване.

В монашество е по-лесно да побеждаваме страстите. Защото страстите мълчат, когато няма предмети, които да ги възбуждат. Отдалечавайки се от света, монахът се отдалечава от тези предмети и страстите, не намирайки храна за себе си, отслабват все повече и повече, докато не замрат съвсем. Монаше, дръж се така, че очите ти да не виждат, ушите ти да не чуват и другите сетива да не усещат нищо лошо и нечисто - и ще бъдеш като в безопасно пристанище по отношение на вълнението на страстите, които, не намирайки подкрепа за себе си, ще мълчат...

В манастира няма храна за страстите - няма ги техните предмети. Останали са само помисли за тези предмети. Но и помислите - сами - могат да разпалват страстите, като заменят със себе си техните предмети. За да не се случва това, авва Пимен казва: “Не подавай ръка на помислите - не ги посрещай, както човек посреща приятели, подавайки им ръка, а ги отблъсквай, отхвърляй, гони”. Седи в манастира и се бори с помислите - и ще се избавиш от страстите. Чрез пребиваването в манастир се отдалечаваш от обектите на страстите, а като се бориш с помислите, няма да имаш и мисли за тях. Поради което страстите, като не намират храна за себе си не само от предметите, които ги задоволяват, но и от помислите за тях, ще замрат. Само се въоръжи с търпение и постоянно спазвай този ред. “Ако сандък с плат - казва авва Пимен - бъде оставен безстопанствено, платът с течение на времето ще изгние. Така и помислите, ако не ги изпълняваш на дело, с течение на времето ще изчезнат или сякаш ще изгният...”

Ето защо монашеството е пряк път към сърдечна чистота. Целеустременият монах бързо достига до безстрастие. А това, че някои не постигат тази цел, се дължи на факта, че не наблюдават помислите - и - или без дела се оскверняват само от тях, ако седят в килията - или дори не седят, а преминават от помисли към страстни дела (8, с. 401-403).

ОБЩА СХЕМА И СТРАТЕГИЯ НА БОРБАТА СЪС СТРАСТИТЕ

Ще напомня още, че има строги прийоми на тази деятелна борба със страстите. Обичаен при нас е отреченият от света живот, чрез оттегляне от света, когато човек, след като решително остави всичко и възложи на Господ цялата си надежда, постъпва в манастир, за да живее в безропотно послушание, строг пост, трудолюбива молитва и добро трезвение. Тук непритежаването на нищо, отсичането на своята воля и нежаленето на себе си бързо овършават от душата всичко страстно. След това се установяват мирно устройство на сърцето и чистота на сърцето - крайната цел на отречения от света живот (3, с. 226).

ПРИРОДОНАУЧНИ АНАЛОГИИ НА МОЛИТВЕНОТО СЪСТОЯНИЕ

АНАЛОГИИ ОТ ФИЗИКАТА И ХИМИЯТА

Благодатта - искра, раздухвана от църковността и молитвата, докато стане пламък

Първо, трябва неотклонно да пребиваваме в целия църковен чин и наредби или в молитвен и подвижнически труд съгласно чина и Устава на светата Църква. Тук се има предвид спазване на постите, често говеене и причастяване със светите Тайни, всички други молитвени освещения, ходене в Божиите храмове на всички служби, не само на празници, но и по всяко време, когато делата позволяват, домашни молитви, слушане и четене на Божието слово, беседи с благочестиви хора, послушание към духовния отец, общо казано, всичко, което е учредено в Църквата за съзиждане в нас на духовен живот или за обличането ни и на целия ни живот с църковност. Благодатта на Светия Дух, получена от нас в тайнствата, е като искра, попаднала в някое вещество. Както тук, за да се запали веществото от искрата, е необходим въздух, така че, ако той липсва, искрата ще угасне, така и в нас, за да се превърне искрата на благодатта, попаднала в нашето естество чрез тайнствата, в духовен пламък, трябва да се заобиколим с духовен въздух (атмосфера); а като такъв въздух служи цялото църковно устройство. Както движението на въздуха (вятърът) раздухва искрата в пламък, така и църковността - този духовен полъх - разгаря в нас силата на благодатта на Божия Дух (1, с. 188 -189).

Какво търсят (православните християни) с Иисусовата молитва? В сърцето да падне благодатен огън и да започне непрестанна молитва, което и определя благодатното състояние. Трябва да се знае, че Иисусовата молитва, когато Божия искра падне в сърцето, я раздухва в пламък, но сама не дава тази искра, а само спомага за приемането ѝ. С какво спомага? С това, че събира мисълта в едно и дава на душата възможност да стои пред Господа и да ходи в Неговото присъствие (2 с. 189).

Добавете към това и следното сравнение: когато искра попадне върху леснозапалимо вещество, това вещество почва лека-полека да тлее, после пламва, а накрая и цялото бива обхванато от пламъци, и бидейки по естество тъмно, ще стане светло и светещо поради обхваналия го огън; така ще стане и с вас. Като се загревате лека-полека, ще се затоплите, ще пламне духовно огънче и прониквайки постепенно във вас, ще ви обхване цялата и ще ви направи светла, макар сама по себе си да сте тъмнина (3, с. 189).

Да се молим и да проявяваме снизходителност към страстите е все едно да запалваме дърва и след това да ги заливаме с вода

Ходим в Божиите храмове и извършваме обичайните молитвословия вкъщи, не отказваме да помогнем при нужда или да сторим някое добро и на нуждаещ се наш брат; а в същото време все не виждаме сърцето ни да гори с духовен огън и да показва присъствието му в себе си. Какво още не ни достига? Да разгледаме повнимателно делата си и ще видим. Молим се и вършим някакво добро; но само да ни падне удобен случай и веднага сме готови да извършим и нещо недобро, проявяваме снизходителност към някоя страст, поддаваме се на похотта на плътта или на похотта на очите; и в живота ни се получава смесица от добро и зло. А това е все едно да подпалваме дърва и след това да ги заливаме с вода - ще се разгорят ли някога? Явно, не ни

достига ревност или самоотвержена решимост да служим на Господ в цялата пълнота, без снизходителност и самосъжаление, с готовност за всички трудове и жертви (1, с. 190-191).

Щом сърцето ви се стопли от Божията топлина, от този момент започва същинското ви вътрешно преработване. Това огънче ще изгори и претопи всичко, казано по друг начин, ще започне да одухотворява всичко, докато съвсем го одухотвори. Докато не дойде това огънче, одухотворяване няма да има, колкото и да се напрягате към духовното. Следователно сега цялата работа е да си набавите огънче. И благоволете да насочите целия си труд към това.

Но знайте, че огънчето не ще се покаже, докато страстите са в сила, дори и да не проявявате снизходителност към тях. Страстите са същото, каквото е влагата в дървата. Суровите дърва не горят. Трябва да донесете сухи дръвца и да ги запалите. Те, като горят, ще почнат да изсушават влагата и според степента на изсушаване да запалват влажните дърва. Така малко по малко огънят, прогонвайки влагата и разпространявайки се, ще обхване с пламъците си всички сложени дърва.

Нашите дърва са всички сили на душата ни и всички функции на тялото. Всички те, докато човек не внимава в себе си, са пропити от влага - страсти, и докато страстите не са изгонени, упорито се съпротивляват срещу духовния огън (3, с. 189 -190).

Молитва с помисли е като свещ на вятър - няма да гори

Също - стоим на молитва вкъщи или в Божия храм, а помислите блуждаят насам-натам - един чете книги, друг прави сметки, трети крои планове, четвърти обмисля домашни дела; и излиза, че стоим като на вятър, а ще гори ли свещ на вятър? Явно не ни достига внимание към себе си, трезвение и събраност. Не слушаме апостолските предписания: да препашем кръста на помислите, да бъдем трезви и добри и да внимаваме в себе си; и благодатта на Божия Дух ще се внедрява в нас (1, с. 191).

Действието на благодатта в нас е подобно на благороден метал в медна сплав

Разтопявайки нечистата руда, огънят извлича оттам чистия благороден метал; така и огънят на духа пречиства нечистата ни природа. Нещо повече - той се смесва с нас. Както благородният метал, прибавен към медта, ѝ придава изключително чистия си и приятен звук, така и благодатта, като се смеси с духа ни, му придава Божествената си чистота - и вътрешно осъзнавана, и проявявана навън (1, с. 211).

В християнина е налице вече не само естество, но и благодат. На външен вид той е като всички нехристияни, а в действителност е сплав и смесица от естество и благодат. Медта например, ако е чиста, издава глух звук, а ако е съединена със сребро, звучи по-чисто и по-звънливо, макар външно да не се забелязва разлика между едната и другата. Чистата мед - това е нашето естество; а медта, съединена със сребро - това е все едно облагодатеното при светото Кръщение естество (1, с. 23).

Покаянието на душата е подобно на топене на метал

Покаянието отваря вратата пред по-нататъшните действия на Божия Дух в нас, също както неразкаяността я затваря. Сухата земя не ражда плодове; и в сърцето, ненапоено със сълзи на покаяние, не растат духовни плодове. Металът, неомекотен от действието на огъня, е негоден за обработка; такава е и душата, несъкрусена от огъня на покаянието. Покори се на Духа, стани по-мек чрез съкрушаване - и Божият Дух

ще изработи от теб съд за *почетна употреба*, чист и светъл, угоден на Господаря (ср.: Рим. 9:21; 2 Тим. 2:20, 21) (1, с. 182).

Чувствата на разкаяние очевидно имат разлагащо действие. Някакво слово *пониква до раздяла на душа и дух, на стави и мозък, и преценява помисли и намерения сърдечни* (Евр. 4:12). Но целта, с която Божията благодат извършва това в човека, не е само да разруши, а чрез разрушаването на старото да създаде нещо ново. Това ново се осеменява от полъха на надеждата за възможността да се поправи всичко. Има възможност да се поправи неизправното и да се върне изгубеното, само се залови за работа (4, с. 156-157).

Без дълбоко покаяние сърцето си остава нечисто, като непретопена руда

В каещия се - ту страх, ту лека надежда, ту болка, ту леко утешение, ту ужаси почти до отчаяние, ту полъх на отрада на милосърдие се сменят едни други и го поставят или го държат в състояние на разлагане или на разделяне с живота, в очакване обаче да получи нов.

Това е болезнено, но е спасително и е така неизбежно, че този, който не е усещал такъв болезнен прелом, още не е започнал да живее чрез покаяние. И ако човек не е преминал през това горнило, няма надежда, че може да започне да очиства себе си във всичко. Решителна и жива съпротива срещу греха може да има само при омраза към него; такава омраза може да има само при усещане на злото, което той причинява, а усещането на това зло се изпитва с пълна сила при този болезнен прелом в покаянието. Само тук човек усеща с цялото си сърце колко голямо зло е грехът; след това вече и ще бяга от него като от геенски огън. А без това болезнено изпитание, дори някой да почне да се очиства, ще се очиства само леко, повече външно, отколкото вътрешно, повече в делата, отколкото във вътрешните разположения; а затова и сърцето му все ще си остава нечисто като непретопена руда (4, с. 72-73).

Тайнствата са необходими за разкаялия се, както закаляването за размекнатия метал

Ако ковачът, след като направи нож, не го закали, този нож си остава мек и негоден за нищо. Точно по същия начин и човекът, който е решил да остави греха и да почне да служи на Господа, ако не приеме Изповед и свето Причастие, няма сила и мъжество за никакво добро; той е вял, пропуска случаите за добро и почти винаги отстъпва пред препятствията. А това е почти все едно да остава в същото положение, в което е бил преди това, или да спре на половината път (5, с. 33).

Без тайнството Изповед или без словесното изповядване на греховете си пред свещеник в тайнството Покаяние, без това, само вътрешното разкаяние не само не е пълно, но е и безплодно; то е безплоден цвят (6, с. 106).

Божите наказания и скърбите са подобни на закаляване на метал

Господ наказва, когато обича; бичува всеки син, когато приема. Ако търпите наказание, Бог постъпва с вас като със синове (Евр. 12:6)

Прибавете и още подобни места... и ги препрочитайте... Те ще очистят окото на сърцето ви и ще ви научат как да гледате на скърбите, притесненията, хулите. Укрепнете в убеждението, че всичко - и до най-дребните случаи - е от Бога и приемайте всичко като налагано ви лично от Него. И търпете благодушно и благодарете. Защото всичко - било то видимо или невидимо - е за ваше добро. Знаете ли как закаляват железните

изделия? След като завършат работата по тях до съвършенство, ги нажежават до бяло... и бух, в студената вода (7, с. 163).

АНАЛОГИИ ОТ ХИДРОДИНАМИКАТА

Молитвата, стеснена от страха, се устремява нагоре като фонтан

Когато стиснем пълен мях, водата, ако намери или пробие дупчица, започва да блика нагоре като фонтан. Утеснявай себе си и ти по време на молитвата чрез страха от съда и вопъл от сърцето ще се устреми нагоре като фонтан, зовейки за помилване (8, с. 443).

Собствената молитва с чувство прелива от сърцето като вода от препълнен съд

Както от препълнен съд водата прелива от само себе си, така и от сърцето, напълнено посредством молитвословия със свети чувства, от само себе си започва да се изтръгва собствена молитва към Бога (9, с. 8).

Блуждаенето на мислите по време на молитва се спира от чувството, както водата спира при завъртане на крана

А какво да правим с блуждаенето на мислите? Когато в сърцето има чувство, те няма да блуждаят. Когато кранът на самовара е отворен, водата тече неудържимо, а щом го завъртиш, водата спира. Така е и с мислите - все текат ли, текат, завърташ кранчето - и престават. Това завъртане на кранчето е възбуждане на свято чувство в сърцето и поддържане на това свято чувство (10, с. 501).

Да се молим от време на време е все едно да преграждаме река с отделни буци пръст

А кое е най-важното, което трябва да направим? Да се заловим здраво за молитвена работа; а ако се молим само от време на време, нищо няма да се получи. Когато преграждат река с бент, за да направят изкуствен вир - как постъпват? Бързат да затрупат прохода изведнъж. А ако сложат буца пръст и зарежат работата, водата ще я отнесе. Пак сложат буца пръст и спрат - водата отново я отнася. И така - труд без край - а изкуствен вир все пак няма да направим. Приложете това към душата. Течението на помислите се лее бързо като река от главата и сърцето. Трябва да стиснем проходите изведнъж - и вече да не пускаме. А ако подържим малко и пуснем - няма да има никаква полза. Това е все едно да строим и да събаряме построеното (11, с. 51).

АНАЛОГИИ ОТ ОПТИКАТА

Вниманието и молитвата като фокусиране на светлинни лъчи

Разсеяните лъчи на слънцето не могат да запалят нещо; но когато ги съберат в една точка посредством лупа, те бързо запалват всяко леснозапалимо вещество. Същото става и в нас. Когато не внимаваме в себе си, мислите и чувствата ни са разсеяни; а когато внимаваме, те се събират в едно, и тогава в сърцето ни се запалва топлина - от мисълта за вездесъщия и изпълващ всичко Господ.

И така, като внимаваме в себе си и стоим умно пред Господа в сърцето, да ходим в Божиите заповеди и във всички църковни наредби - и благодатта на Духа ще гори неугасимо в нас. Огънят на Духа тогава ще подпали всичко нечисто и ние ще бъдем изградени като Божие жилище от този Дух. Само че непременно трябва едновременно да правим всичко това. А щом нещо не достига, то ще разруши и това, което е налице - особено ако не достигат внимание към движенията на сърцето и предпазливост. Ето един близък пример за това! Днес се молим и утре ще се молим. Господ е милостив и в зависимост от усърдието на молещите се ще изпрати на някои топлина и ще стопли сърцата им. Това ще бъде движение на Духа на благодатта. Но ако след това не бъдем предпазливи и употребим нещо излишно на масата, или се отдадем на неумерен сън, или тръгнем да се забавляваме по веселби, или завържем разгулно приятелство, или тръгнем по благани¹ и театри - тези бесовски зрелища, то цялата събрана топлина ще си отиде от нас, пак ще останем празни и студени и може би повече, отколкото преди. (1, с. 192)

Природоизпитателите имат един прибор, състоящ се от голяма вдлъбната чиния, която, приемайки топлинни лъчи, ги събира в една точка и запалва по този начин веществото, което бъде поставено там. Нещо подобно може да се направи и над сърцето. Да съберем на свода на ума ни всички поразителни истини, които светата вяра ни представя, и да ги насочим към сърцето. Притискано и прониквано от тях от всички страни, то може би ще отстъпи пред силата им, ще се смекчи, ще се разтопи, ще породи пари на въздишки и ще се запали с огъня на съкрушението (12, с. 330-331).

Действието на благодатта като фокусиране на лъчите на духа

Поривите на висшите стремежи на духа са останки от Божия образ в човека - разбит образ, затова и се проявяват като раздробени и разсеяни лъчи. Трябва да съберем тези лъчи в едно, сякаш да го концентрираме, и тогава във фокуса ще се образува запалващ лъч. И това, така да се каже, концентриране на лъчите на духа, единичен в себе си, но раздробил се в многосъставната душа, се извършва от възбуждащата го благодат, която запалва огъня на духовния живот, поставяйки човека не в студено съзерцание, а в някакво живително горене. Това събиране на духа в едно се концентрира в усещането на Божеството - тук е и зародишът на живота. Така е и в природата: не се появява живот дотогава, докато силите му действат раздробено; но щом висшата сила ги събере в едно, веднага се появява живо същество например растение. Така е и в духа. Докато стремежите му се прокрадват раздробено - ту един, ту друг, и единият - в една посока, а другият - в друга - в него няма живот. А щом висшата, Божествена сила на благодатта, слизайки върху духа, събере всичките му стремежи в едно и ги държи в това едно, тогава пламва и огънят на духовния живот (4, с. 131-132).

Лъчезарността на светиите по време на молитва

Когато душата се намира извън благодатта, обвивката ѝ е или тъмна като черна нощ, ако някой е снизходителен към страстите и им служи, или е сива като неясна мъгла, когато някой не е отдаден на страстите, но живее в суета. А под действието на благодатта заедно с проникването ѝ в душата постепенно се просветлява и обвивката на душата, по подобие на това, както обикновено се оправя мрачно време. Когато цялата душа бъде проникната от благодатта, тогава и цялата ѝ обвивка става яркосветла. Тъй като цялата вътрешност в този случай е съсредоточена в един център, от който произлизат и всички тамошни движения и действия, то и яркосветлостта на обвивката изглежда излизаща от същия център, след духовните действия.

¹Благан - театрално представление по панаири.

Точно това е и лъчезарността. Вътрешността на облагодатения блести като звезда не само с духовна, но и с веществена светлина.

Тази вътрешна светозарност при такива хора нерядко пробива и навън и става видима за другите. През 40-те години, когато бях в Санкт Петербург, чух за това от едни хора и много исках да го видя с очите си. Случи ми се да приема един монах, в когото вече бяха почнали да се проявяват осезаеми действия на благодатта. Започна разговор на духовни теми. Според степента, в която той влизаше в себе си и мисълта му се задълбочаваше, лицето му ставаше все по-светло и по-светло, а после цялото стана бяло като сняг и очите му искряха. И за отец Серафим Саровски казват, че често се просветлявал, особено по време на молитва в църква видимо за всички. В патериците има много разкази за подобни прояви. Например за един отец пише, че щом заставал на молитва и вдигал ръце към небето, от пръстите на двете му ръце потичали снопове светлина на доста голямо разстояние. За друг се казва, че ученикът му отишъл за нещо при него и почукал; отговор не последвал. Той се навел да погледне през една пролука и видял, че старецът стои целият в огън като стълб светлина. Разказвани са още много и много такива случаи. И за светителя Тихон докато бил малък, съм чувал нещо подобно. Преображение Господне, когато Господ Иисус Христос се явил целият облян от светлина, има общ произход с това (3, с. 101 - 102).

АНАЛОГИИ, СВЪРЗАНИ С ЕЛЕКТРИЧЕСТВОТО

Молитвата достига до светиите подобно на действие на електрически телеграф

Вероятно ви се е случвало да чуete въпроса, как светиите чуват молитвите ни или може би и сами сте си го задавали. В отговор на него говорят ли говорят, а въпросът все си остава въпрос. А според мен - при предположението за тази лъчезарна среда - излиза, а как светиите могат да не чуват нашите молитви? Знаете ли как действа електрическият телеграф? В Петербург например привеждат в действие някой апарат; в същия миг това действие се отразява в Москва в подобен апарат и със същото значение, с което се извършва движението там. Защо става така? Поради това, че и апаратите са еднородни, и съединяващият ги кабел е пригоден за тях. Така че действието на този телеграф е като нашата молитва. Ние и светиите - сякаш два апарата - сме еднородни, а средата, в която са светиите и от която са заобиколени душите ни - е кабелът. Когато в душата се задвижи истинска молитва - сърдечна - тогава тя по тази стихия, въздействайки ѝ като светлинен лъч долита до светиите и им съобщава какво искаме и за какво се молим. Между молитвата ни и чуването няма промеждутък - необходимо е само молитвата да излиза от сърцето. То е и нашият телеграфен апарат за небето. А молитвите, които идват не от сърцето, а само от главата и езика, не дават лъч, издигащ се на небето и не биват чувани там. А и това не е молитва, а само молитвени прийоми...

Няма да крия от вас и това, че дори да сте се помолили понякога така, едва ли ще можете винаги да се молите по този начин. Бог дава такава молитва или Ангелът пазител я възбужда. И тя идва и си отива. От това обаче не следва, че ни е позволено да изоставяме молитвения труд. Тя идва, когато някой се труди в молитвата, а който не се труди, при него не ще отиде. И виждаме, че светите Отци са се трудили много в молитвата и с тези трудове са запалвали в себе си молитвения дух. Оставили са ни в творенията си описание как са достигали до това. Всичко казано от тях по този въпрос формира науката за молитвата, която е наука на науките... И ще добавя още нещо: няма нищо по-важно от молитвата. Следователно трябва и да се трудим над нея най-усърдно и най-много от всичко (3, с. 55, 56-57).

Благодатта слиза върху смирените, както електричеството от облаците - върху високите предмети

Когато на небето се събират облаци и покриват цялото видимо за нас небе, те са пълни със светлинно вещество, наречено електричество. Това вещество е общително и щом някъде има готовност да го приемат, то веднага излиза и става явно - и там - на небето, и тук - на земята. Привличат го високите, остри, чисти предмети; провеждат го влажността и въздушното течение. Когато на земята е налице нещо от това, и то - с такава сила, че да е способно да го привлече, то слиза на земята, а когато не е налице, не слиза - и облаците отминават. Съвсем същото става и в духовния живот. Небесният покров е прострян като облак над нас и е изпълнен с общителни небесни благодати, готови да слязат веднага, ако сред нас има лица, привличащи и годни да приемат, тоест такива, които по духовните си свойства са подобни на веществените предмети, привличащи светлината от облаците. Кои са тези свойства? Каквото е височината в материалния свят, това е смирението в духовния; защото то е високо пред Господа; каквото е там остротата, това е тук устремът на ума към небето; каквото е там чистотата, това е тук искреността на желанието за небесните неща; каквото е там въздушното течение, това е тук движението на свети чувства и помисли; каквото е там влажността, това е тук съкрушеното и сълзящо сърце; каквото е там топлината, това е тук горенето на духа, стоплен от молитва с надежда (13, с. 4-5).

Чували ли сте за веществото, наречено електричество? Когато го възбудят в някой предмет или напълнят предмета с него, тогава този предмет става съд с електричество и който го докосне, от него изскача искра и осезаемо удря пръста или друга част от тялото, с която си го докоснал... Така и Бог е устроил Църквата - изпълнил я е цялата и всичко, което е в нея, с благодат; така че търсещите могат да получат благодат чрез всичко църковно. Един бива обърнат от слово, друг - от песнопение, един бива поразен от икона, друг - от свещенодействие... един бива поразен от нещо голямо, друг - от нещо дребно; но при всички случаи действието е едно - сякаш се получава някакъв удар, поразява сърцето и от този момент нататък то става друго...

Както във външната природа - да употребим същото сравнение - споменатото електричество действа не на всяко тяло, а само на онези, които са предразположени към него, така и в духовния свят благодатта не се излива в духа ни, докато в него не се изобразят необходимите разположения за приемане на благодатта, за да не бъде излята напразно (14, с. 14-15).

Благоговейният страх е подобен на мълния, очистираща въздуха

Когато мисълта се потопи в Безпределния и излезе от себе си, тя чезне в дълбоко изумление. Но щом се обърне към себе си, то, донасяйки със себе си съзнанието за безпределното и същевременно, сякаш налагайки го върху своето нищожество, бива поразена като от някакъв удар от тази несъизмеримост и пада в благоговееен трепет в страх пред съзерцаваното величие на Бога при осъзнаване на своето нищожество. Но трябва да знаем, че в този страх няма мъка. Сладостно е да бъдем поразявани от него, както е сладостно и блажено и въобще всяко мислено, но истинско докосване на духа ни до Бога, от Когото е той. Силата на този благоговееен страх е огромна: той *прониква до раздяла на душа и дух, на стави и мозък* (Евр. 4:12), сякаш с духовното си действие изтънява и прави по-фини и душата, и тялото. Чувстващият го пада ничком, готов е сякаш да премине в недрата на земята, през всички твари, в бездната, там, където няма нищо, от съзнанието за своето нищожество и Божието величие. Но при все това му е приятно да пребивава в това състояние: то разлива утешителна прохлада в съществуването му, може би поради факта, че то е истинското стоене на създанието по отношение на Твореца, или пък поради това, че тук се извършва истинско, а не мислено проникване на неговото същество от силата и действието на Божеството. Плодът на този благоговееен страх винаги е отрезвяване, освежаване, очистиране на духа. Както мълнията, преминавайки през въздушните пространства, изгаря там всяка нечистота и примес и прави въздуха чист, така и огънят на Божеството при наличието на благоговееен страх изгаря нечистотата на духа и го очисти като злато в горнило. Затова всички, които са преминали през степените на свършенството, считат този благоговееен страх за най-съществено условие и най-мощно средство за него (11, с. 339-340).

АНАЛОГИИ ОТ БИОЛОГИЯТА

Блуждаещият с помислите си по време на молитва прилича на кон без стопанин

Един старец е написал: “Приличам на кон, който пасе без стопанин. Който реши, ме възсяда и ме язди. Щом слезе един, след като се наязди, се качва друг и прави същото - и така нататък”. Той е казал това за блуждаенето с помислите насам-натам. Врагът ни язди чрез тях. Трябва да добавим, че той прави същото и чрез многото занимания и многото грижи, придружени от витаещо в облаците възгордяване (8, с. 437).

Молитвата е също така неотделима от добродетелите, както благоуханият цвят - от листата, ствола и корените

И на много други места в Божието слово молитвата е поставена в неразделен съюз с всички добродетели, като тяхна царица, след която всички те се устремяват и която ги увлича всички след себе си, или казано още по-добре, като техен благоуханен цвят. Както цветът, за да се появи и да привлече погледите, трябва да бъде предшестван от листа, ствол с клони и корен, така и молитвата, за да разцъфне като цвят в душата, трябва да бъде предшествана и съпътствана от добри духовни разположения и трудове, които по отношение на нея са: ту като корен, каквато е вярата, ту като ствол с клони, каквато е дейната любов, ту като листа, каквито са всички духовно-телесни подвизи. Когато в душата бъде засадено такова свято дърво, тогава на него ту сутрин, ту вечер, ту през деня, според свойството му свободно ще се разпуква цветът на молитвата и ще изпълва с благоухание цялото ни вътрешно жилище. (9, с. 17)

АНАЛОГИИ ОТ ПСИХОЛОГИЯТА

Божие царство и молитвата от психична гледна точка

Божие царство е в нас, когато Бог се възцарява над нас, когато душата в дълбините си изповядва Бога за свой Владика и Му се покорява с всички сили, и Бог владетелски действа в нея и я прави и да иска, и да действа (*според благата Му воля*) (Фил. 2:13). А от психична гледна точка трябва да кажем за Божието царство следното: Божието царство се заражда в нас, когато умът се съчетава със сърцето, след като сам се е съединил с помненето на Бога. Тогава човек предава на Господа съзнанието и свободата си като приятна Нему жертва, а от Него получава власт над себе си и с получаваната от Него сила управлява всичко свое вътрешно и външно, сякаш от Негово име (6, с. 57-58).

Както децата се умилкват около родителите си

Младенчеството в молитвата, както и въобще в цялата душевна система, е най-доброто настроение - пазете го... и молете Господ да не допусне да изгубите това чувство. Децата пристъпват към баща си или майка си и не казват нищо, само се умилкват около тях - поради това, че им е сладко да бъдат при тях... Дръжте се така, че с простота на сърцето винаги да се умилквате около Господа (15, с. 89).

Когато пристъпвате към извършване на правилото, застанете в Божието присъствие, осъзнайте какво ви е нужно да изречете пред Бога и го изричайте, както дете споделя желанията си с баща си. Колкото се може с повече простота и искреност. Защото говорите в лицето на Бога, Който вижда всичко, което ви е на душата. Не съчинявайте и не добавяйте думи, а кажете всичко така, както си е и както изисква сърцето (16, с. 189).

Тайната на непрестанната молитва е аналогична на тази, как невестата обича младоженеца

Непрестанно се моли - труди се в молитвата - и ще придобиеш непрестанна молитва, която вече сама ще почне да се извършва в сърцето ти без особено напрежение. За всекиго е очевидно, че заповедта на светия апостол не се изпълнява само с извършването на полагащите се молитви в определени часове, а изисква постоянно ходене пред Бога, посвещаване на всички дела на всевиждащия и вездесъщ Бог, пламтене на топло обръщане на ума в сърцето към небето. Целият живот във всичките му прояви трябва да бъде проникнат от молитва. А тайната ѝ е в любовта към Господа. Както невестата, обикнала младоженеца, не се разделя с него в мислите и чувствата си, така и душата, съчетала се с Господа чрез любовта, пребивава неотстъпно с Него, насочвайки към Него топли беседи от сърцето. *Който се съединява с Господа, един дух е с Него* (1 Кор. 6:17) (17, с. 219).

Чували ли сте какво е непрестанна молитва? Пожелайте силно и ще откриете. Започнете да търсите и ще намерите. Зародишите ѝ вече са във вас: това е чувството към Бога, което се появява от време на време. При вас то е било силно, но сте допуснали да охладнее. И то идва от време на време. Старайте се да направите ето това чувство постоянно - и това ще бъде непрестанна молитва. Обичали ли сте някога силно някого? Спомнете си как любимото лице не се е махало от сърцето ви и цялото чувство е било насочено към него, и мисълта не е изчезвала, и сте мислили, че той вижда всичко, което правите, и сте се старали да го правите добре, за да не предизвикате неодобрението на онова лице. Непрестанната молитва прилича на това, само че мястото ѝ е в друга област. Господ да ви помогне да намерите това чувство към Него. Тогава край на всички грешки, вялост и мързелуване!!! (18, с. 212).

Исползвана литература

1. Слова на Господските, Богородичные и торжественные дни. М., 1883.
2. Собрание писем. Выпуск V. М., 1994.
3. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться? СПб., 1991.
4. Путь ко спасению. Краткий очерк аскетики. М., 1899.
5. О покаянии, исповеди, причащении святых Христо-вых Таин и исправлении жизни. Слова преосвященного Феофана во святую четырехдесятницу и приговорительные к ней недели. М., 1909.
6. Письма о духовной жизни. М., 1996.
7. Собрание писем. Выпуск VI. М., 1994.
8. Письма к разным лицам о разных предметах вера и жизни. М., 1995.
9. Четыре слова о молитве Епископа Феофана. М., 1911.
10. Сборник о молитве Иисусовой. М., 1994.
11. Письма о христианской жизни. СПб, 1880. (в 4-х частях).
12. Созерцание и размышление. М., 1998.
13. Небесный покров над нами. СПб., 1996.
14. О самом главном. М., 1996.
15. Собрание писем. Выпуск II. М., 1994.
16. Собрание писем. Выпуск IV. М., 1994.
17. Толкования посланий апостола Павла. Послания к солунянам, к Филимону, к евреям. М., 1998.
18. Собрание писем. Выпуск I. М., 1994.